

Ferdinand von Wrangelli nimeline

Roela Lasteaed-Põhikool

KUNDA JÕEÄÄRSED RÄGAVERE VALLA MAA-ALAL

Kodu-uurimistöö

Koostaja: Juhan Kormik (8. klass)

Juhendaja: Maret Tralla

Roela 2012

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. RÄGAVERE VALD	4
2. SAE	8
2.1. Sae küla vanasti.....	8
2.2. Sae küla tänapäeval	13
3. PÕLULA.....	15
3.1. Põlula mõisa ajaloost.....	15
3.2. Põlula mõisa inimestest.....	17
3.3. Põlula tellise- ja potitööstus	20
3.4. Põlula piiritustehas	23
3.5. Põlula kalamajand	24
3.6. Põlula kool	29
3.7. Põlula kultusepaigad	30
4. ULVI	33
4.1. Ulvi mõisa ajaloost.....	33
4.2. Ulvi mõisa inimestest.....	34
4.3. Ulvi mõisa ettevõtted	36
KOKKUVÕTE.....	37
KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOETELU	38

SISSEJUHATUS

Oma kodu-uurimistöö teemaks „Kunda jõeäärseid Rägavere valla maa-alal“ valisin sellepärast, et kirjutada oma klassiõe Emili Õuna 2011.a. koostatud kodu-uurimistööle „Kunda jõeäärseid Vinni valla maa-alal“ järg. Emili õpib nüüd Vinni-Pajusti Gümnaasiumis. Emili töö kutsub kaasa rändama erakordselt kauni looduse ja huvitava minevikupärandiga piirkonda, mille looduslikuks teljeks on Kunda jõgi. Kunda jõgi läbib mitmeid valdu. Esimene vald on Vinni ja teine meie naabervald Rägavere. Minu töö eesmärgiks on teada saada küladest, inimestest ja kultuuripärandist, millised asuvad Kunda jõe ääres Rägavere valla maa-alal. Leida, missugused väärtused peituvad uuritavas piirkonnas. Vaadelda looduse ja inimkultuuri seoseid.

Töö on jaotatud neljaks peatükiks.

Esimene peatükk „Rägavere vald“ annab valla üldiseloomustuse.

Teine peatükk „Sae“ tutvustab esimest küla, kuhu jõgi välja jõuab peale Aravuset.

Kolmas peatükk „Põlula“ jaguneb alaosadeks. Selles peatükis uurin Põlula mõisa, mõisa-omanikke ja nende tutvuskonda, annan ülevaate Põlula kandi tööstusest, haridusest ja kultusepaikadest Kunda jõe ääres.

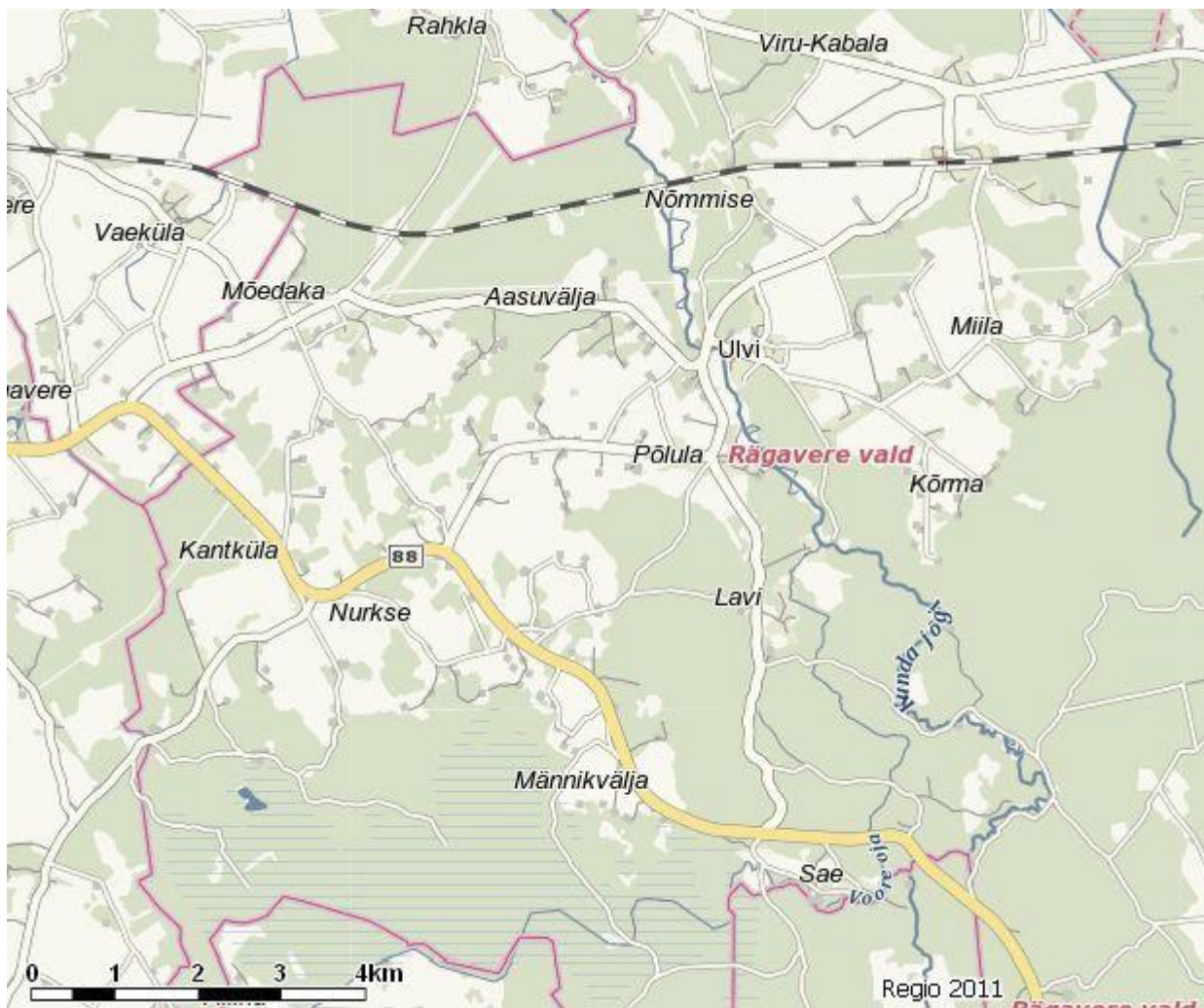
Neljas peatükk „Ulvi“ jutustab järgmisest mõisasüdamest, mille külje alt Kunda jõgi läbi voolab.

Uurimistöös kasutasin kirjalikke ja suulisi mälestusi, raamatutes ja ajakirjanduses ilmunud andmeid. Fotod tegime ise õppekäikudel Saele, Põlulasse ja Ulvi 2011 aasta oktoobris ja novembris.

Meie kool on uurinud Kunda jõeäärseid külasid, inimesi ja kultuuripärandit Vinni ja Rägavere valla maa-alal, kuid arvan, et töödele peaks tulema järgnevad osad. Puudutamata jäid veel Kunda jõeäärsete omavalitsuste maa-alad (Viru-Nigula, Kunda).

Selle töö valmimisele aitasid kaasa paljud Sae, Põlula ja Ulvi endised ja praegused elanikud. Tänu neile see töö valmiski.

1. RÄGAVERE VALD

Kunda jõgi Rägavere maa-alal (5.1.)

Rägavere vald asub Lääne-Virumaa idaosas. Puutuvaid naabervaldasid on neli – läänest ja lõunast piirneb vald Vinni vallaga, idast Sonda vallaga (Ida-Virumaa), põhjast Sõmeru ja Viru-Nigula vallaga. Valla territooriumi suurus on 173,7 km². Vald asub Pandivere kõrgustiku idanõlval. Tallinnasse ja Narvasse on kaugus võrdset 120 km, naabervaldade keskused jäävad vähem kui 15 km kaugusele. Paiknemisest tulenevalt on Rakvere selge tõmbekeskus, nii hariduse, tööhõive kui kaubanduslikus ja kultuurilises mõttes.

Esimesed kirjalikud teated Rägaverest ulatuvad Liivi sõja aegsesse perioodi, kui 1540. aastal eraldus Rägavere (*Raygafer*) Mõdriku pärusmõisast. Võib arvata, et Rägavere mõis andis nime ka hilisemale Rägavere vallale, olgugi et mõis asus praeguse valla keskusega võrreldes hoopis ääremaal.

Aastat 1856, mil laiendati talupoegade õigusi ning muutus võimalikuks talude päriseks ostmine ja juba sajandi algusest oli järjest vähenenud mõisa tähtsus igapäeva elu korraldamisel, võib lugeda ka Rägavere valla tekke alguseks. Vald lahendas varanõude asju, jälgis koormiste täitmist mõisale ning omavahelisi riiuprobleeme.

1923. aastal kuulusid Rägavere valda: Anguse, Kaasiksoo, Kuivajõe, Kõrma, Lavi, Miila, Mõdriku, Mõedaka, Mäitse, Männikvälja, Nikri, Nurkse, Põlula, Rahkla, Rägavere, Sae, Ulvi, Uuemõisa, Vaeküla, Valgesoo, Vanakubja, Vetiku ja Vetiku-Aru (kokku 28 üksust).

Rägavere valla õitseajaks tuleb lugeda aastaid 1870-1940. (5.3.)

Rääkides Rägavere valla asendist, siis on ta olulisel kohal meie piirkonna liiklusteede osas. Ja seda mitte ainult oma Kunda jõega.

Vanasti tuli suur maantee idast, Venemaalt läbi praeguse Rägavere valla selle lääneservas. Maantee suundus pärast Sämi-Sillat otse lõunasse ja läbis Mõedaku, möödus Rägaverest ja Vetikust ning suundus siis loodesse Rakvere peale. Vanade maakaartide pealt saab välja lugeda, et Mõedakult oli Tallinnasse 100 versta (1 verst $\approx$ 1,067 km). Tänapäevane otsetee Sämi-Sillalt Sõmeru risti on üsna hiline.

Ja kui ehitati 1870 Eestis esimene raudtee, läbis (ja läbib tänini) seegi Rägavere valla tema põhjaosas.

Raudtee osa siitkandi arenguloos oli vanasti küllalt oluline. See andis inimestele võimaluse suhteliselt kerge vaevaga linnadesse pääseda ja oma silmaringi laiendada. Samal ajal soodustas see majanduse arengut, kuna võimaldas põllusaaduste vedamist Peterburi, Tallinna ja mujalegi turule.

Üldse olid raudteejaamad siis jagatud 5 kategooriasse ehk klassi, kusjuures 1. klassi jaam oli Tallinnas, 2. klassi jaam Rakveres ja Narvas. Kabala oli 3. klassi jaam. Siia ehitati kena jaamahoone, ent mitte depoo. Küll aga oli olemas veetorn. Tänapäevaks on jaamahoone tühi ja seisab kasutamata.

Balti raudtee ametlik avamine oli 24. oktoobril (5. novembril) 1870. Siis sõitis üks pidulikult ehitatud rong, auvõõrad reisijaiks, Tallinnast Narva, teine samasugune tuli Peterburist Narva. Narvas toimusid pidustused.

Tegelikult olid siitkandi inimesed näinud rongi juba varem, mil tehti raudteel proovisõite. Teated rongiliikluse algusest levisid rahva seas laialt ja kui oli teada, et rong tulemas, mindi hulganisti raudtee äärde seda ootama.

Päris algul käinud inimesed uudishimust aetuna 30-40 versta tagant jalgsi ja hobusetega esimesi Tallinna-Narva liinil liikuvaid ronge vaatamas. Tihti pole sel päeval rongi tulnud, siis ööbitud ja oodatud, kuni imeloom tuli. Rongid on esialgu huvitanud hunteti, kes olid karjaviisi ronge silmitsenud ja vahest püüdnud rongile kallale tungida, millest tingituna oli raudteel sagedasti hundilaipu.

Ja tõepoolest esimeste rongide uudistajaid oli kõikjal palju. Rahvas kutsus siis vedurit **raud-ruunaks** ehk ka lihtsalt **massinaks** ja vaguneid raudvankriteks ehk ka lihtsalt vankriteks.

Korraline raudteeliiklus avati vastu talve ja peagi algasid ka esimesed pahandused. Perno Postimees andis 27.X 1870 teada, et meie uus Balti raudtee hakkab juba aegsaste ka tempusid tegema ja rattaid rööbedest (rööbastest) välja viskama...

Palju oli tegemist lumetuiskudega, mis nii mõnigi kord raudtee täis tuiskasid. Nii juhtus see kusagil siinmail, Rakverest ida pool, juba detsembris 1870, mil tuli esialgu 80 töömeest, seejärel veel ka 150 soldatit labidatega kohale tuua, et raudtee suurest lumest vabastada.

Järgmise aasta jaanuaris oli suurem õnnetus, ja nimelt rongide kokkupõrge, just Kabala jaama juures, kus Tallinnast saabunud „massin“ (vedur) tulnud oma vankre rongiga seal end seadiva kaubavoori peale. Mõlemad massinad ja neli vankert (vagunit) saanud viga. Reisijad ei ole suuremat viga saanud, et ollid küll natuke kokkunud.

Sama aasta suvel oli Kabalas jälle õnnetus, siis tulnud lahti üks raudteeroobas ja teinud viga vedurile. Ajaleht kirjutab, et massin viidi Rakveresse parandada ja sealt anti teine massin ette, mis Peterburisse vööri ära viis.

Vaatamata mõnede viperustele, kulges liiklus raudteel üldiselt korrapäraselt ja mõnusalt. Reisijate arv kasvas kiiresti, niisama ka kaubaveod. 1900.a. avati siinmail veel teinegi raudteepeatas ja see oli Vaeküla. (1.1.1.)

Vallas oli üheksa kooli. Miila, Randlepa, Vetiku, Rägavere, Mõdriku, Kantküla, Võlumäe, Kuivajõe ja Vaeküla koolid. 1922. aasta 1. veebruaril avati Põlulas uus kool, mis töötab tänase päevani. Vaeküla ja Mõdriku koolid kuuluvad Vinni valda, teised on likvideeritud.

Rägavere valla haldusala suurenes 1938. aasta uute vallaseadustega. Rägavere külge liideti Pada valla Urtja, Haansalu, Aarla ja Kabala külad. Suur muudatus leidis Rägavere valla haldusjaotuses 13. septembril 1945. aastal, mil jagati Rägavere vald kolmeks külanõukoguks:

Kabala külanõukogu: Miila, Kaiduküla, Miila, Maitse (Mäitse), Kõrma, Nõmmise, Aarla, Urtja, Põdri, Kabala ja Kaasiku külad.

Põlula külanõukogu: Põlula, Ulvi, Uuemõisa, Lavi, Kaasiksoo, Kuivajõe, Sae, Hanguse (Anguse) ja Rahkla külad.

Rägavere külanõukogu: Nurkse, Vetiku, Mõdriku, Mägede, Mõedaka, Konna, Vaeküla, Rägavere, Kantküla, Valgesoo ja Liiva külad.

1950. aastal toimus Eesti ajaloo suurim haldusjaotuse muutus, maakondade asemele moodustati rajoonid. Rägavere ja Põlula külanõukogud jäid Rakvere rajooni, Kabala külanõukogu liideti Kiviõli rajooniga.

1954. aastal toimus järjekordne haldusreform. Rakvere rajoonis vähendati külanõukogude arvu. Endise 21 külanõukogu asemele jäi alles 9. Osa Rägavere külanõukogu maid liideti Kaarli külanõukoguga. Suur reformimine aga jätkus. 24. jaanuaril 1959. aastal kaotati suur osa

rajoonidest. 37 rajoonist likvideeriti 13. Muutusid ka külanõukogude piirid. Kabala külanõukogu liideti Rägavere külanõukoguga. Võrreldes 1923. aastaga oli Rägavere külanõukogu haldusala märgatavalt vähenenud Vaeküla, Vetiku ja Rägavere liitmisega Sõmeru külanõukoguga.

Muutusid ka külade nimed. 1977. aastal kuulusid Rägavere külanõukogu (keskus Ulvi asula) haldusalasse: Aasuvälja, Kantküla, Kõrma, Lavi, Miila, Mõedaka, Männikvälja, Nurkse, Nõmmise, Põlula, Uljaste, Ulvi ja Viru-Kabala külad. Peale Eesti uut iseseisvust 1991. aastal taastati uuesti vallad, endise Rägavere külanõukogu territooriumil moodustati Rägavere vald 9. aprillil 1992. aastal. (5.3.)

Rägavere vald on omal ajal kuulunud kahe kirikukihelkonna alla – põhjapoolne ala oli Viru-Nigula ja lõunapoolne Viru-Jaagupi piires.

2. SAE

2.1. Sae küla vanasti

2011. aasta novembrikuus toimus meil õppekäik Sae külasse. Sae küla elanikud Leo Minin ja Merle Soidla jutustasid külast enne ja nüüd.

Sae on esimene küla, kuhu Kunda jõgi välja jõuab pärast Aravuset. Küla asub piki jõe kallast ja on ridaküla. Sae küla kultuuripärandi objektid, mida tutvustan on kõrts, vesiveski ja tõrvavabrik. Alustan kõrtsist.

Endisajal olid kõrtsid kooskäämise ja ajaviitekohad, kus müüdi alkoholi (peamiselt õlut ja mõisaviina). Maakõrtsid hakkasid levima 15. sajandil. Seal said ööbida ka reisijad, kusjuures hobuste jaoks oli tall, liiklemine toimus siis ju ainult hobustega, kas ratsa, vankri või kalessiga, olenevalt reisija soost, seisusest ja jõukusest. 17.-18. sajandil loodi postijaamad, kus olid juba paremad ööbimistingimused ja hobuseid vahetati järgmise reisiepi jaoks. 19. sajandi lõpul oli Eestis üle 2000 maakõrtsi.

Varasemad kõrtsihooned ehitati vanima elamutüübi, rehielamu järgi. 18. ja 19. sajandil arenes välja pikk (kuni 85 m) kõrge kelpkatusega hoone, mille ees oli sammastikualune ja otstes tallid ning kõrtsiruumid öömajaga. Paremates kõrtsides oli ka saksakamber. Vanemad kõrtsihooned olid valdavalt palkehitised. 19. sajandil hakati puuosadele lisama kivist juurdeehitisi või ehitama kivihooneid, vanad savi ja kivistõrandad asendati laudpõrandatega.

Algul olid kõrtside omanikeks ainult ordumeistrid ja piiskopid, hiljem said kõrtsipidamise õiguse läänimehed-vasallid. Rootsi ajal said juba kõik mõisad loa ehitada oma maale kõrtsihoone. Algul müüdi kõrtsides ainult õlut, hiljem hakkasid mõisnikud ka omatoodetud viina müüma. Kõrtside võrk laienes peale seda, kui hobusevoordega hakati pidevalt Peterburi viinaga varustama. Enamasti oli kõrts kiriku juures, sageli ka mõisa läheduses, küla kõrval ainult suurte maantee läheduses.

Kõrtsidel oli maarahva elus tähtis ühiskondlik koht, siin tehti kaubalepinguid, käidi lõbutsemas, peeti koosolekuid, palgati teenijaid-sulaseid. Pärast viinamonopoli kehtestamist 1900. aastal kõrtsid suleti ja hooneid hakati kasutama viinapoodidena, einelaudadena, seltsimajadena.

Kõrtside taastamine on raske, seda enam tuleks neid hoida asjatu lõhkumise eest ja müüride lagunemise peatamiseks konserveerida. Järeltulevad põlvned omavad ehk rohkem materiaalseid võimalusi meie rahvapärandi taastamiseks. (4.3., 46.-47.)

Sae kõrtsimaja asus Kunda jõe vesiveski lähedal. Veskil käijad olid nii Tudust kui Kuivajõelt. Sageli jäadi öömajale, sest kogu kaasavõetud vilja ei jõutud ühe päevaga ära jahvatada. Sae kõrtsis võis ööbida kümnekond inimest.

Peab märkima, et kõrtsmik oli haritud mees. Ta lõikas ajalehtedest välja järjejutte ja köitis need raamatuteks. Paneb imestama tõsiasi, et ilukirjanduse kõrval on köidetud ka tõsisema sisuga raamatud. Näiteks „Riik ja õigus“ paragrahv 169 mainib: „Asja varguse eest, mille väärtus kolmesajast rublast suurem ei ole, karistatakse süüdlast vangistusega kolmest kuni kuue

kuuni“. Raamatu väljanägemise järgi on viimast sageli kasutatud. Juba siis oskas kõrtsmik seadusi ette lugeda ja neid tõlgendada. Muide, kõige loetavamaks raamatuks Sae kõrtsis oli Giovanni Boccaccio „Dekameron“.

Sae endine kõrtsimaja 2011.a. (6.1.)

Endise kõrtsi ümbrus 2011.a. (6.2.)

Kõrtsiproual oli akordion „Honer“ ning selle saatel laulis ta kõrtsilistele tol ajal populaarseid kiriku-, rahva- ja naljalaule.

Niisiis, Sae kõrts ei olnud ainul viinavõtmise koht, vaid ka eneseharimise asutus.

Oli see Jaan, Juhan või Jüri, kes veskil käisid või muidu ajaviiteks kõrtsi astusid, pudel viina osteti kindlasti ja kui oli tuttavaid mehi, lasti ka pudelil ringi käia.

Kõrtsi külastasid ka Põlula mõisa moonakad Lavilt ning kuni tänase päevani on säilinud rahva-suus ütlemeetsate koht, et see on Põlula mõisa moonakate kõrtsitee.

Esimese ringi ajal, kui pudel meeste seas ringi käis, räägiti ilmast, saagist ja poliitikast, teise ringi ajal ajati anekdoote ja visati nalja, kolmanda ringi ajal – juhul kui viina jätkus – räägiti naistest.

On teada, et Juhani nimeline mees olevat öelnud, et minu kooliharidus piirdus isa piitsa ja ema paiga, aga oma lastele tahan ma enam, et nad sindrinahad lugeda ja rehkendada mõistaksid.

Sae kõrtsis tekkisid meestel mõtted kooli asutamiseks. Kohe tekkisid ka probleemid. Kuhu koolimaja rajada? Kust ehitusmaterjali saada? Kes maksab õpetaja palga jne.

Ega meestel kohest vastust ei olnudki. Mindi jälle kõrtsi juurde ja arutati, mida edasi teha. Ärksamad mehed saadeti vallamajja ja Põlula mees Kristof mõisniku juurde. Mida vallamajas või mõisniku juures täpselt räägiti pole teada, kuid fakt on see, et Kuivajõeale hakati koolimaja ehitama. (4.2., 10.-11.)

Teine objekt on vesiveski.

Sae külas oli veski, mis jahvatas leivajahu, loomajahu ja sepikujahu. Püüli siin ei saanud jahvatada. Püüli veski oli Kulinal.

Sae vesiveski varemed 2011.a.

Jõetammi varemed 2011.a.

(2× 6.2.)

Vesiveskeid oli kahte liiki – pealt- ja altvooluga. Veski käimapanemiseks tõkestati tavaliselt oja tammiga nii, et loodi vajaliku kõrgusega paisjärv veski pidevaks veega varustamiseks. Tammis oli ava või eraldi liigsilm ülearuse vee (kevadell) ära juhtimiseks. Veskitammid olid ühe- ja kahekordsete väravatega. Raudkividest veskikividele paksus oli 30 cm, läbimõõt ligikaudu meeter.

Veskikivid olid tehtud enamasti punasest raudkivist-see oli tugevam. Kive tuli teritada (raiuda) – paarjaid sooni uuendada. Seda tuli teha iga nelja-viie päeva jahvatamise järel. 20. sajandi algul hakati kasutama kunstliku magnesiidist kattega kive – siis valati uus kiht lihtsalt peale.

Veskites, kus polnud kaldsilda kottide vedamiseks, oli veskilae peal pööratav vinn, millega kotid üles tõsteti. Veski laes olid vinna kohal kahe poolega luugid, mis avanesid ainult ülespoole. Luukide keskel oli auk, kust rippus läbi kett, mis ulatus vankrini. Koormaga sõideti luugi alla, siis haarati ketiga ümber koti, pandi konks keti taha ja vinnati kott üles.

Pealtvooluveskeid ehitati kohtades, kus reljeef võimaldas vett paisutada nii kõrgele, et seda sai renni kaudu juhtida veskiratta labadele pealtpoolt. Tasasel maastikul olevatel jõgedel juhiti vesi vesiratta alla, siis pani ratta pöörlema vee tõukejõud. Esimest tüüpi veskid olid võimsamad, seda eriti kõrgelt langeva vee puhul. Vanematel veskitel oli vesiratas väljas, uuematele ehitati see veskisse sisse, et vesikambrit saaks kütta ja vesiratta jäätumist ära hoida. (4.3., 98.-100.)

Nüüd peatun tõrvavabrikul.

Kuna praegusajal on kasutusel erinevad ja efektiivsed konservandid, mis takistavad puidu ja muude looduslike materjalide kõdunemist, on tõrv unustusse vajunud. Vanemal ajal oli tõrv peaaegu ainuke vahend, millega immutati palke, poste, niiskuse ja vihma käes seisvaid puitkonstruktsioone, samuti kõisi, nahka, roguskit, vihmakeepe, et takistada nende mädanemist ja kõdunemist.

Tõrva põletati männikändudest suhteliselt väikses, poolest saadik maasse ehitatud kahekordse silindri kujulises ahjus. Tõrvaahi ehitati enamasti liivakünka sisse metsa serva. Seesmine torujas ahi laoti tavaliselt maakividest, hilisemal ajal oli see tehtud metallist. Välimine ahjukest oli enamasti peakivist. Selle allosa jäeti kütteava, ülalt aga ehitati kokku seesmise ahjuga.

Kahe toruja ahjuseina vahele jäi tühimik,

Sae tõrvaahju varemed 2011.a. (6.2.)

mille kaudu kuumutati seesmist ahju. Selle põhjas oli tõrva väljavoolu toru. Enne kui seesmist ahju täitma hakati, määriti kõik selle praod saviga kokku. Tõrva ajamiseks kasutati männikände kohast, kus mets oli vähemalt 20 aastat tagasi maha võetud ja juurte väline kiht jõudnud ära mädaneda. Kännupilpad laoti tihedalt üksteise kõrvale. Kui ahi oli täis, kaeti ava paeplaadiga ja määriti saviga õhukindlalt kinni. Tuli tehti sellesse ruumi, mis jäi sisemise ja välimise ahju vahele. Kütmist tuli alustada ägeda tulega, hiljem polnud suurt tuld enam vaja. Umbes ööpäevase kütmisega saadi sadakond toopi tõrva. Männitõrv oli tumepruun, lõhnav, jahtunult meesarnaselt venim, kõrvaltootena saadi ka sepasütt.

Tõrvati paate, vankreid, laevu, püüniseid. Kui tõrvaahjus põletati vanadelt mahalangenud ja kõdunenud kaskedelt tohtu, saadi tõkat. Seda aeti enamasti kummulipööratud pajas, mille peale tehti tuli. Tõkati saadi head veekindlat saapamääret, seda kasutati ka nahahaiguste ravimisel. Tõrvaajamine toimus enamasti kevad-talvel või sügisel.

Tõrvaajamiseks vajalikud männikännud juuriti raiesmikul kangide abil juurtega üles. Kännud tükeldati ja eraldati osa, mis ei olnud tõrvane. Suletud ahjust eraldus kõigepealt tärpentiin. (4.3., 97.-98.)

Leo Minini isa ehitas Saele oma maja 1935. aastal. Kuna isa varem töötas Roela mõisa tõrvavabrikus, siis otsustas ta, et ehitab Saele oma tõrvavabriku. Vabrik sai valmis 1938. aastal.

Esimest ahjutäit tõrva ja tärpentiini tegemist Leo täpselt ei mäleta. Tõrvavabrik töötas algul ainult 1 katlaga. Kõige raskem töö oli männikändude (tõrvakate) juurimine. Leo koos isaga juurisid ise männikände ja need siis vabriku juures saeti ning tükeldati. Saag läks vahepeal nüriks ja vahele sai panna tärpentiini, siis läks asi lahendamalt. Kaevandusemeeste käest sai vahest ka lõhkeainet küsitud ja seda sai kasutada kändude juurimisel. Kangutati maa seest välja (nõue oli et tükid oleksid 50 cm pikkused ja lõhutud) need pandi katla sisse, mille ümber käisid lõõrid ja siis hakati kütma. Algul katel kuuenes, siis hakkas vaikselt juba tärpentin eralduma (enne oli vaja u ööpäev kütta). Tavaliselt oli kütmise tsükkel 3 päeva. Jääkprodukt oli süsi, mida kasutasid sepad, roogiti ahjust välja. Tõrv pandi hiljem vaatidesse, ning pidi seal seisma senikaua kuni settis ära. Tõrv vajus alla, vesi jäi peale. Tõrv pidi olema puhas, veega

Leo Minin 2011.a. (6.2.)

segamini ei tohtinud minna. Ahi jahtus ära, söed sai kätte ning need viidi söekuuri. Roelas juhtus näiteks ükskord selline lugu, et söekuur läks põlema, kuna söed võeti ahjust liiga vara välja.

Roelas oli tõrvavabrik palju suurem kui Sael. Rannakalurid kasutasid kõige rohkem tõrva paatide tõrvamiseks, aga ka talunikud, et saaks regesid tõrvata, kasutati ka hobuserakmete jaoks. Tõkat oli parem, mida sai kasetohust. Kasepuu süsi hõõgub kauem ja ei muutu nii kiiresti tuhaks. Kasepuid keegi ei koorinud ja sellest tuligi tõkatit kuigi palju, kuid mitte erilisel.

Autobaas võttis ka sütt Saelt, lisaks kasutati ka puugaasigeneraatorite jaoks. Viimane ahjutäis põletati u 1957 aastal. Mingi asi põles ahjus läbi ja lappida polnud enam mõtet ja nii jäigi tõrvavabrik unarusse.

Vaigutajate majad ehitati Sae külla u 1950ndate lõpus 1960ndate alguses.

Vana külatee 2011.a. (6.2.)

end vangi anda). Hiljem tuli veel juurde ja Leo isa peitis nad koplisse kartulihoidmise auku, kus nad siis istusid. Pärast, kui sakslased olid paar päeva kohal olnud, siis tuli veel venelasi metsast välja, koos ülemusega ja lubasid omade juurde läbi murda. Samal ajal juhtusid sakslased 2 mootorrattaga siiakanti. Alistuti sakslaste ees.

Enamus nendest olid kommunistlikud noored. (Kruusaangu kopli servas vedesid raamatud, sõjaväepiletid ja muu selline padi, mis oli puruks rebitud). Kaevikuid (venelaste) oli igal pool, mets oli kaevikuid täis, teiselpool jõge samuti. Kindlat liini neil ei olnud. Seega, kui sakslane tegi ümberhaaramise, siis olidki venelased kotis. Nii see sõda siit mööda läks. (2.2.)

Külas oli elanikke, siis kui Leo siia elama tuli:

Sae küla tee (enne suure tee ehitamist) oli 1936-1937 aastani käigus. Suure tee peale vedasid talunikud hobustega kruusa. 1938 aastal oli suur tee juba valmis. Roelast sai Saele Aravuse kaudu käidud. 1941 aastal kui sakslased peale pressisid, tuli vene väeosa läbi küla. Ükskord olid venelased Leo õues, nad ei pääsenud külast välja, kas siis olid sillad õhku lastud, või puud tee peale langetatud. Arvati, et ise lasid silla õhku, aga nad ei tahtnud seda tunnistada. Venelased lubasid sakslased Sae külas puruks lüüa. Kui lõpuks sakslasi ise nägid, panid ajama. Paigal olid külas paar päeva. Esialgu tuli 6 meest (vene soldatid tahtsid

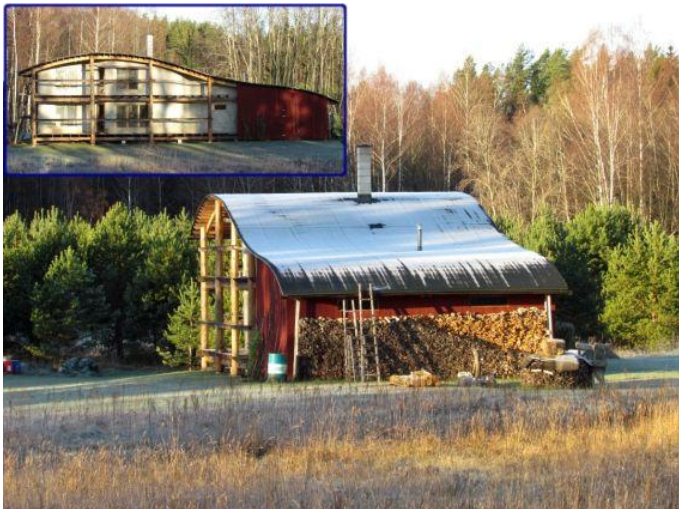
Sae endine kruusaauk 2011.a. (6.2.)

Lind (3) – Hiiekalda talu kohas; Meiner (3) – Veski juures; Kraav (9); Vahi-Kõrtsi talu(4); Kirsipuu – riigiteenistuja (3); Terras (5); Parve – metsavaht (6); Toomla – Laane talu (3); Minin – Tõrvala (4); Tammiku + Keder – Kruusaaugu (2); Soolaid – Nõva (3). (kokku 45 elanikku). Peale sõda läksid Soolaidid ära.

Külas käis ka autolahvka, mis peatus Leo hoovis, ostjaid käis palju. Meestel oli alati ruttu õlut ja viina vaja, naised ostsid oma ostud ära rahulikult. Umbes 1970ndate lõpus lõpetas autolahvka käimise. Külast käis läbi ka piimaring. Kellel lehmad olid, nende käest võeti piima. 1 pukk oli Leo kodumäni juures ja teine oli karjääri tee otsas. Loomi oli tol ajal külas palju. (1.1.3.)

2.2. Sae küla tänapäeval

Praegu on Sae külas kokku 12 suitsu, neist 6-s elavad püsielanikud, kes ka talviste tuiskude ja tormidega hakkama saavad. Talvisel ajal elab külas kuni 15 inimest, neist 2 poissi on veel lasteaiaaegsed. Sae küla vanim elanik on Leida, kel täitus 2011.a. sügisel 90 aastat, noorim on 4 aastane. Aga suviti on rahvast külas mitu korda rohkem ja igas taluõues käib kiire toimetamine ning askeldamine. (2.3.)

Põhumaja 2011.a. (6.2.)

Taastatud on ka vanu talukohti: Laane, Hiiekalda ning ehitatud juurde päris uusigi: Päikese talu. Ka üks ettevõtte on Sae külas olemas. Laane Mesila OÜ tegeleb mesilaste pidamisega ja mahe-mee turustamisega. Enamus elanikest käib siiski tööl Rakveres, Tudus ja ka Jõhvis.

Sae külas on päris põnev elada. Eks siingi juhtub üpris ekstreemseid olukordi. Alles eelmisel talvel suurte tormide ja tuiskude ajal oli lausa nädal aega Sae küla ilma elektrita. Ka teed olid täiesti kinni tuisanud, nii et keegi autoga ei pääsenud külasse ega külast välja. Maal elades on muidu kerge

hakkama saada, kuna kõigil puuküttega pliidad ja ahjud olemas, küünlad ja taskulambid ammu valmis varutud. Mõnedes taludes on vesi puurkaevus maa sees, aga Sae külas on ka omad allika kohad olemas, kust vett saab. Ja hädapärast sai ka kausiga lund pliidil sulatada, kui vett vaja oli. Ainuke mure oli selles, et õhtud lähevad talvel kiiresti pimedaks. Kui ikka interneti ja televiisoriga oled harjunud ja neid enam õhtul pole ning jutud ka räägitud saavad, siis ei oskagi justkui midagi teha. Laane talu elanikud otsisid siis pimedal tuisusel talveõhtul samaani trummi välja ja tagusid õhinaga trummi kamina ees tulepaistel. See tekitas üpris kõheda tunde. Hetkelise pausi ajal kostis korraga välisuksele koputus. Esimene mõte oli, et inimesed jalgsi ja nii pimedal ajal küll väljas ei liigu. Oli päris suur hirm. Koputus kordus uuesti, no siis läksid nad vaatama. Tegid ukse lahti ja kaks tumedat kogu seisis ukse taga. Nägu ju pimedas ei näinud ja küsisid, et kuidas teil läheb, kas abi ka vaja on? Ühe kogu suust kostis, no nüüd

tundsidi h  le järgi naabrim  hed ära ja said esimesest ehmatusest üle. Jah, Sae küla inimesed on ikka hoolivad ja abistavad üksteise suhtes kui raskusi tekib.

Sae küla on tuntud suvel metsmaasikate ja sügisel kukeseente korjamise kohana. Siis on ümberkaudsed metsad korjajate h  ikeid ja kilkeid täis. (1.1.2.)

3. PÕLULA

3.1. Põlula mõisa ajaloost

Mõisad tekkisid Eestis juba 13. sajandi võõrvallutuste käigus. Mõisa andis (läänistas) selle pidajale kõrgem feodaal, kelle saagiks sinne ala oli langenud. Uurijad arvavad, et tegelikult oli mõisataolisi talusid juba Eesti vanematel ja osa Eesti ülikutest oli lääniõiguse alusel muutunud mõisnikeks ja saksastunud.

Läbi sajandite on mõisate piirid, mõisate arv ja omanikud pidevalt muutunud. Mõisaid müüdi, panditi, kingiti, tükeldati või siis jälle liideti. Mõisaid on riigistatud ja eraomandisse antud või müüdnud. Seetõttu tuleb mingit mõisa alati vaadata konkreetses ajalises raamistuses. Eesti Vabariigi 1919. aasta maaseadusega riigistati rüütlimõisad (sh kirikumõisad) olenemata nende omanike seisusest või rahvuslikust kuuluvusest (sh ka eestlastest omanikelt). Juba varem võttis Eesti riik üle endised riigimõisad ja -metsad, seisuslike asutuste ja Vene põllupanga mõisad koos metsadega. Võõrandamata jäid omavalitsus-, heategevate- ja teadusasutuste mõisad, samuti poolmõisad ehk maakohad juhul, kui selle omanik ei olnud samal ajal rüütlimõisa omanik. (4.3., 24.-26.)

Põlula mõisa peahoone on ehitatud kahes järgus. Tõenäoliselt 18. sajandi keskpaigas või teisel poolel ehitati mõisa kahekorruseline barokne puithoone, mille eenduvaid tiibu kroonivad madalad kolmnurkfrontoonid. Oma plaanilahendusest sarnaneb see hoone 17. sajandi baroksete Maardu, Palmse ja Aa mõisahoonetega. 1880ndatel aastatel lisati hoonele suur historistlik tiib-ehitus, mis on osalt ühe, osalt kahekorruseline. Mõisahoones paikneb Põlula põhikool.

Põlula mõis eestvaates 2011.a.

Mõis tagantvaates 2011.a.

(2× 6.2.)

Ajaloolise jaotuse järgi Virumaale Viru-Jaagupi kihelkonda kuulunud mõis jääb kaasajal Lääne-Virumaale Rägavere valla territooriumile. (5.2.)

Esimesi kirjalikke teateid Põlula mõisa kohta on saadud Stockholmist, Rootsi Riigiarhiivist, härra Heino Peetsi vahendusel aastal 2002. Arhiivimaterjalide järgi kuulus Põlula mõis riigimõisana Rakvere foogti vasallile De Pollele. Esimene sissekanne vakuseraamatusse on tehtud

1325. aastal. Momendil võib nimetatud aastat pidada Põlula mõisa algaastaks. Mõisamaa suuruseks oli märgitud 20 adramaad (1583.a. oli see hektariteks ümberarvestatult 200 hektarit). De Polle järgi saigi mõis ja hiljem ka küla nimeks Pol. See nimi figureeris Põlula mõisa viina-vaatidel veel isegi 1914. aastal. Pollide perekond valdas Põlula mõisa veel 1489. aastal. Arvatav viimane valdaja oli Jürgen Polle. Hiljem sai mõisa omanikuks keegi Dyderick Kelf Lodewych.

Arhiividokumentide järgi antakse Põlula mõis 1555. aastal Rakvere foogti vasallvaldusena Johann Mecus Johansenile ja 1581. aastal Hans Wachtmaistrile, kes oli Rootsi kuninga Johan III (1569-1592) ihukaitse komando ülem. Sellest ajast on huvitav legend mürgisegajast mõisa-prouast. Hans Wachtmaistri järeltulijad külastasid Põlulat 1994. ja 1995. aastal. Suguvõsa omab kinnisvara ka praegu Eestis.

Huvitav on märkida, et Põlula küla nimena on paralleelselt kasutatud sõnavorme „Põllula“ ja „Pol“. Sõna Põllula tuli nähtavasti põldude rohkuse tõttu Kunda jõe vesikonnas.

Ka Soomes on Põllulale sarnane nimekuju – Põllöla. Seoseid Virumaa Põlulaga ei ole veel teada.

750. aastapäevale pühendatud kivi 2011.a. (6.2.)

On säilinud Põlula mõisaomaniku Otto Zoege von Manteuffeli kiri 1795. aastast, kus on kirjas, et Põlula talupojad on väikestesse küladesse ümber viidud. Uutest küladest mainitakse Nurkset, Kuivajõed, Uuemõisat ja Mennicut (Männikvälja). Mitmed pered elasid edasi Põlulas, kuid harisid põldu kaugemal. Uuemõisat on nimetatud ka saksapäraselt „Neue Pol“. 1837. aastal mainitakse Männikvälja kõrval ka Uuemõisat karjamõisana ning märgitakse, et see küla on vana küla kõrval.

Põlula küla kohta on teada, et see asus kahel pool jõge, alates praegusest Rimmelga talust (Põlula küla mälestuskivist) kuni praeguse Nurmoja taluni. Põlula küla matmispaik oli Uuemõisast lõuna suunas metsa ääres. Kivikalme on looduskaitse all, kuid väga halvas korras. Et kivikalmost mingi ettekujutus saada on Põlula kooli juurde püstkoja lähedale rajatud väike kivikalme.

Põlula püstkoda 2011.a. (6.2.)

1900. aastal kandis Põlula mõis nime Pol, asus 20 versta Rakverest.

Tähtsad ettevõtted Põlulas 1900. aastal:

- meierei, aurujõul töötav Uus-Põlulas (Uue-Mõisas);
- kolm vesiveskit (Pealmise, Alumise, Põlula);
- tellisetehas (poolteist versta Põlulast);
- kalakasvatus (üks verst mõisast);
- mõisa viinatehas (asus kohapeal);
- villaketrus (asus mõisa lähedal).

Endine mõisa pullital 2011.a. (6.2.)

Loomade veevõtukoht (6.1.)

Põlula mõisa omanik von Krause suri 1912. aastal kurguvähki ja maeti Viru-Jaagupi kiriku lähedale kalmistule. Mõisahärra surma järel valitses mõisas proua.

1920. aasta Eesti Vabariigi maaseaduse alusel jagati mõisa maad asunikele. Mõisale jäeti ainult härrastemaja ümbruses olnud maad, kokku 33,235 ha. Mõisa, mille pindala võrdus nüüd keskmise Eesti taluga, hakkas pidama von Krause poeg Paul.

1945. aastal mõis riigistati, ning siin avati hobulaenutuspunkt ja hiljem kolhoosi kontor. Kool kolis mõisahoonesse 1947. aastal. Mõisahooned renoveeriti 1995-2000 ja seal asub Põlula põhikooli üheksa klassi. (4.1., 14.-16.)

3.2. Põlula mõisa inimestest

1745 sündis Põlula mõisas **Wilhelm Johann Zoege von Manteuffel**. Peale Põlula kuulusid talle veel Harmi, Vaeküla, Küti ja Kupna.

Tema kaks tütart abiellusid nimekate kunstnikega Kügelgenidega. Helena abikaasa oli Gerhard von Kügelgen ja nende pojast Wilhelmist sai samuti kunstnik. Tema töö on näiteks Tallinna Oleviste kiriku altarimaal “Kristus ristil”. Wilhelmi tütar Emilie abikaasa oli Karl von Kügelgen (kõige kuulsam kunstnike Kügelgenide seas). Viimase poeg Konstantin oli samuti tuntud kunstnik.

Wilhelmi poeg Heinrichist sai Küti mõisnik, tema tütar Maria abiellus (1843) Rakvere esimese fotograafi parun Voldemar Roseniga. Ja kasupojaks võttis Heinrich tulevase kuulsa kunstniku Karl Timoleon Neffi.

Alates 1863. aastast kuulus Põlula mõis **von Krausedele**.

Kraused olid kuulsa TÜ professori ja arhitekti Johann Wilhelm Krause järeltulijad. Tema projekteeritud on teiste hoonete seas ka TÜ peahoone. Põlula omanikeks said Kraused suguluse tõttu. Juba nimetatud kunstnik Karl von Kügelgeni ja Põlula Mannteufeli tütre Emilie tütar Anna abiellus professori-arhitekti poja Hermann Krausega, Tallinna arstiga. Nende poeg Herman oligi esimene Põlula Krause, kes suri siin 1909. Tema poeg Wilhelm (1872-1912) võttis naiseks Ulvi mõisatütre Anna Henriette Karoline Molly von Winkleri.

Omandanud 1877 Inju mõisa, ehitas Herman Krause sinna sajandi lõpul kauni neorenessansliku lossi (endine lastekodu).

Eesti ajal oli mõisasüda Krausede järglase Paul Theodor Krause käes, kes oli sündinud Põlulas 1907. 1939 lahkus Hitleri kutsel Eestist.

Põlula mõis ja selle lähem ümbrus on andnud meie maale ka mitmeid eesti soost tuntud inimesi.

Siinse mõisavalitseja Jakob Normanni pojad olid Wilhelm ja Gustav.

Wilhelm Normann'ist (sündinud 1812) sai pärast Rakvere koolides (1821-1825) õppimist isa abiline Põlula mõisa valitsemisel. Seejärel oli ta Simuna köster (aastail 1832-1892) ja kihelkonnakooli juhataja. Ta asutas seal laulukoori ja korraldas kirikus 1866 Lääne-Virumaa I laulupüha ning 1873 ja 1883 kihelkonna lastelaulupäeva. Wilhelm Normann koostas arvukalt kooliõpikuid ning andis välja üle 40 vaimuliku raamatu. Tema õpilastest said tublid koolmeistrid ja muusikajuhid mitmel pool kogu Virumaal.

Gustav Normann (sündinud 1821) oli tuntud orelimeister, kes ehitas oreleid paljudele eesti kogudustele üle kogu maa. Paljud tema pillid on tänaseks asendatud uutega. Tema pill oli kuni 1925. aastani ka Rakvere Kolmainu kirikus. Tänapäeval säilinud Normanni oreleid asuvad Haljala, Simuna, Väike-Maarja ja Viru-Jaagupi kirikus, aga ka mitmel pool mujal Eestis ja Soomes. 1976.a. tehtud uurimuse järgi oli siis Eesti kirikutes alles veel paarkümmend Normanni oreli.

1889.a. sündis Põlulas klaverimeister **Karl Saar**, kes õppis ametit Tallinnas, Peterburis ja Saksamaal ning rajas 1927 Tallinnas oma vabriku, kus täiustas klaveri ehitust, paigutades kõlaluale selle deformeerumist vältiva ja helisevust suurendava liistu. Tallinna näitusel 1936 anti Karl Saarele oma klaverite eest kuldauraha. Tema vabrik hävis 1941. Edasi teenis mees leiba väga hinnatud klaverihäälestajana. (1.1.1.)

August Traksmäe (sündinud Traksmann) sündis 27. augustil 1893. aastal Rakvere kreisis Rägavere vallas Põlula mõisa kupja pojana. Ta õppis Vihula Ministeeriumikoolis ja Tartu Õpetajate Seminaris. 1912. aastal oli ta Virumaa Salaste küla algkooli juhataja.

August Traksmaale pühendatud kivi 2011.a. (6.1.)

Vabadussõtta läks Traksmaa alamkaptenina 1918. aasta novembris. Oli viienda jalaväerügemendi ja hiljem II pataljoni ülem. 1919. aastal ülendati ta kapteniks. 24. veebruaril 1930. aastal anti Traksmaale koloneli ja 24. veebruaril 1939. aastal kindralmajori aukraad. August Traksmaa kirjutas raamatu „Eesti Vabadussõda 1918-1920.a.“.

1936-1937. aastal oli August Traksmaa Eesti riigi suursaadikuks Moskvast. Kohtus isiklikult Kremli vägevatega, sealhulgas ka Jossif Staliniga. August Traksmann arreteeriti 14. juunil 1941.

aastal ja saadeti Sverdlovski vanglasse, kus ta 16. juunil 1942. aastal suri.

Konstantin Päts pidas August Traksmaad võimalikuks Johan Laidoneri järeltulijaks, Eesti sõjavägede ülemjuhataja kohal. (2.1.)

Oma lapsepõlve veetis Põlulas tulevane kirjamees (aja- ja näitekirjanik) **Evald Tammlaan**.

Sündinud 1904 Vihulas, elas ta koos mõldrist isaga ja perega päris mitme mõisa veskimajas. Põlula veskisse tuldi, kui poisike oli alles päris väike, vahest ehk 3-aastane. Põlula mõisas oli siis (nagu eespool nägime) kaks vee jõul töötavat jahuveskit. /Hiljem nimetati Põlula veskeid ametlikult nii: Eduard Mägi jahu- ja lauatoöstus oli Keskmisel ning F. Kiisk'i jahu-, laua-, savi- ja villatööstus oli Alumisel./

Millises oli mõldriks Tammlaane isa, pole teada. Küll aga on Ilmar Järg välja uurinud, et maja, kus Tammlaaned (siis muidugi Steinid) elasid, on tänini alles. See on Sepniku talu (Tiigi) ja selle juurde istutati mõne aja eest Evald Tammlaane mälestuseks tammepeuu.

Põlulast alustas noor Evald (tollase perekonnanimega Stein) kooliteed Ulvi mõisakoolis ja jätkas Ulvi-Samma Ministeeriumikoolis, mis asus Nõmmisel.

Põlulast jätkas Evald oma kooliteed Rakveres, kus lõpetas linna 3. algkooli ja 1926 poeglaste gümnaasiumi. Viimases istus ta ühes pingis tulevase kuulsa kunstniku Hando Mugastoga. Klassivendade arvates oli Evald peaaegu sama kõva joonistaja, kui pinginaaber Hando (siis Heinrich) ja üldiselt arvati, et Evald läheb kunsti edasi õppima. Meenutati üht tema põnevat maali – luukere viiuliga. Miks just luukere? Evald seletanud asja nii – pole oluline vorm, vaid sisu. Pole oluline, kes mängib viulit, vaid mida ta mängib. Minu oma mängib näiteks labajalavalssi.

Evald Tammlaan oli lapsena ja ka veel koolipoisina haige – põdes tuberkuloosi, mis oli tollal pea ravimatu haigus. Ravimit tema vastu polnud. Aidata võisid vaid rahu ja korralik tugev toit. Just seda Evald vanematekodus saigi. Ja ta pääses, tuberkuloos teda ei murdnud. Hukkus ta

hoopis saksa fašistide koonduslaagris Stutthofis, kus suri poolteist kuud enne Teise maailmasõja lõppu.

1941.a. toimetas Evald Tammlaan ajakirja Nõukogude Eesti Kalandus. Ehk oli siin tal abiks lapsepõlvkodu lähedus Põlula kalakasvatusele.

Põlulas elasid Tammlaaned kuni 1923. aastani, mil koliti Rakvere külje alla Ussimäele.

Põlula kandi üheks kõige tuntumaks inimeseks Eesti ajal oli poliitik, majandus- ja seltskonnategelane **Oskar Köster**.

Köster oli pärit Saaremaalt kooliõpetaja perest. Omandas Kaarma seminaris ka ise õpetajakutse ja töötas noorena kooliõpetajana (sh 1912-1915 Kuivajõe koolis, millest sai hiljem Põlula kool). Kuivajõe koolmeistrina astus Köster ka Rakvere-Viru-Jakobi Põllumeeste Seltsi liikmeks ja valiti 1914.a. kevadel ka seltsi eestseisusse.

Köster lõpetas Vilno sõjakooli ja osales Eesti Vabadussõjas jalaväe leitnandina. Vabadusristi kavaler. Aastast 1920 pidas asunikutalu Põlulas. Tema kodu oli hilisemas Põlula metskonna majas Tudu tee ääres vasakut kätt.

Köster oli II-VI Riigikogu liige (seega valiti 5 korral riigikogusse), EV põllutöö-, teede- ja kaitseminister. Oli ka Rägavere vallavanem ning Viru maavolikogu liige ja 1923 ka volikogu esimees. Siin, oma kodupaigas juhatas laulukoori ja näiteseltskonda, asutas tuletõrje seltsi ja noorsooühingu jne.

1934-1940 oli kindlustusseltsi "Talu" ja Põllupidajate Ühispanga direktor. Tegutses juhtivatel kohtadel paljudes üle-eestilistes ühistegelikes keskliitudes ja -seltsides. Pidas lugu kultuurielust laiemalt ja eriti spordist (oli Eesti Raskejõustiku Liidu esimees, kuulus Eesti Olümpiakomiteesse jne). Üldse oli Oskar Köster tohutu suure energia ja töövõimega inimene.

Oma poliitilises tegevuses kaitses peamiselt asunike ja väikepõllupidajate huve. Arreteeriti 1940 ja hukkus NL vangilaagris.

Põlula kandis tuntakse Kunda jõge Põlula nime all. Edasi mere (põhja) poole kandis jõgi Sämi nime. (1.1.1.)

3.3. Põlula tellise- ja potitööstus

Kohalikud savitööstused (savitõngid, sauetõngid, tellishoovid jne) olid tähtsad maaelu tööstusliku tegevuse alustena. Nende levik ja tootmisvõimsused hakkasid suurenema pärast Põhja-sõja-aegset majanduse stabiliseerumist 18. sajandi teisel poolel. Esimesteks ja suurimateks tarbijateks olid arenevad mõisad, kes hakkasid uusi hooneid ehitama üha enam tellisest. See oli seotud mõisate viinaköökide asutamisega, kus nii ahjudeks kui korstnateks vajati hästipõletatud odavaid telliseid. Mitmetes maakohtades, kus savivarud olid ulatuslikumad (Pärnumaa, Viljandimaa), arenesid suured savitööstused, mis hakkasid oma toodanguga varustama ka kaugemaid savivaesemaid piirkondi. Koos tellistega toodeti nendes tööstustes tavaliselt ka savipotte, kausse ja muid tarbenõusid. 19. sajandi lõpupoole kasutasid mõned eesrindlikud mõisad juba savist põletatud torusid põldude salakraavituseks. Kohalike savitööstuste järgi on

praegugi näha savivõtuaukude näol. Osaliselt säilinud hooneid, korstnaid, põletusahje või muid detaile tuleks igati säilitada kui ehitus- ja tööstusmälestisi.

Eestlastest omanike telliselöövid tekkisid valdavalt 19. sajandi teisel poolel. Iga omanik märgistas tavaliselt oma tellised sisselõigatud märkidega: nimetähed, kaldristid, haakristid, rombid, rõngasristid jne. Tellised olid kallid ja sellepärast võeti lammutatud majade tellised puhastatult uuesti kasutusele.

Tellisetööstuse areng tekitas murrangu linnaehituses, nüüd oli saada odav ja kergelt toodetav tulekindel materjal. Linnastumine 19. sajandil ja tööstuse areng aina soodustasid tellise levikut. Kui algselt kivimaju alati krohviti, siis hiljem hakati nägema puhta vuugiga laotud tellisseina ilu. Hakati kasutama erivärvilist ja erineva kujuga tellist, eriti fassaadides.

Tellised valmistatakse savist ja liivast, millest veega segades tekib ühtlane mass. Algselt vormiti telliseid käsitsi, savimassi õiged ainesuhted määrati katsetamise teel. Segamiseks kasutati algul ainult labidat ja hiljem hobuajamiga telliseveskit ehk -sõtklat. See oli suur toober, kus oli keskel püsti puupiikidega palk. Märg savi ja liiv kühveldati ülalt sisse, hobune vedas „visplit“ ning liiv ja savi valgusid segatult toobri põhjas oleva ava kaudu välja. Sealt võetud saviplönn löödi kõvasti kuusest tehtud vormi, et see hästi täituks-seda nimetati tellise löömiseks.

Savi suruti tihedalt vormi, üleliigne lõigati pealt ära ümara pulgaga. Vormist kallati pehmed tellised varikatuse alla kuivama. Järgmisel päeval tõsteti tellised serviti. Kuivatada ei tohtinud liiga kiiresti, siis tellis pragunes. Tuulutust reguleeriti sara luukidega.

Tellisevalmistamise viimane etapp on põletamine. Selleks on kõige lihtsam viis telliste ladumine miiliks, mida nimetatakse ka hauaks, sest see on tõrvaaugu kombel mullaga kaetud või ahjuks, olgugi et sel pole mingit müüritist. Alla jäetakse tulepesad ja telliste vahele sõrmejämedused õhuvahed. Algul toimub paaripäevane higistuspõletus, millega vesi ettevaatlikult välja aurutatakse. Tuld hoitakse ülal mitu ööpäeva järjest. Liiga suure kuumuse korral võib savi sulama hakata. Tulepesa suust piiluti, milline on tellise värv ja otsustati, kas sulamine on lähedal. Kõik see toimus kogemuste järgi.

Põletamise tulemust nähti, kui miil oli nädalajagu jahtunud. Sellise traditsioonilise põletamise puhul on telliste kvaliteet alati ebaühtlane. Tulepesa lähedal on tellised tumedamad ning glasuurpinnaga – need nn raudpõlenud tellised sobivad puhta vuugiga välisseina või korstna ladumiseks. Suurem osa portsjonist on punased müüritellised. Pinna lähedal olnud tellised jäävad alapõletatuks – need sobivad siseseinteks.

Tellisepõletamise mahu suurenedes tulid kasutusele mehhaanilised plönnilõikajad ja ahjud, mida kasutati mitmekordselt. Tööstuslik tootmine läks üle ring- ja tunnelahjudele, mis tagasid toodangu ühtlase kvaliteedi. Paljudes telliselöövides oli olemas ka potivabrik, kus eraldi ahjudes põletati tarbekeraamikat. (4.3., 92.-93.)

Põlula tellisetööstuse algaastaid ei ole täpselt teada, kuid 19. sajandi keskpaiku s.o 1850 – 1860 tehti seal telliseid ümbruskaudsete mõisate ja Rakvere linna jaoks. Tellisetööstus kuulus Põlula mõisnikule von Krausele. Peale tellisetööstuse oli Alumisel ka saeveski ja viljaveski. Eriti nõutud olid kvaliteetsed põrandalauad. Viljaveskis tehti jahu nii inimestele kui loomadele

söödaks. Enne jõule valmistati tangu, sest verivorste tehti igas peres. Kuulsad olid Põlula tellisetööstuse ilmastikuoludele väga vastupidavad tellised. Neid kasutatakse isegi tänapäeval ahjude tegemisel. Põlula-Alumisel on küllaldaselt head savi. Sellest valmistati mitmesuguseid tarbeesemeid. Põlulas valmistatud erisuurusega kausid leidsid ostjaid isegi Saksamaal. Hästi põletatud, korralikult glasuuritud ja kunstniku poolt kaunistatud kausid pakiti laudkastidesse ja laaditi veoautodele. Auto sõitis läbi Läti, Leedu ja Poola laadungiga Saksamaale. Seal müüdi kaup turgudel. Sissetulek oli hea.

Tellisepõletusahju varemed

Nüüdisaegne saeveski 2011.a.

(2× 6.1.)

Peale Eesti Vabadussõda 1920 jagati Põlula mõisa maad asunikele ning Põlula tellisetööstuse omanikuks sai Ferdinand Kiisk. Uus peremees oli väga tubli ja ettevõtlik mees. Peale telliste ja pottide hakati Alumisel valmistama muudki. Pandi tööle kasti- ja lauaveski, samuti villaveski koos kangaste kudumise ja värvimisega. Tööliste arv tõusis üle neljakümne. Oli vaja eluruume. Hakati ehitama uusi maju.

Tööstusel oli oma auto. Sellega veeti kaupa Tallinnasse, Narva, Rakverre ja mujale. Töö juures kasutati ka hobuseid. Nendega veeti puid ja saepuru. Hobustega hariti põlde ja aiamaid.

Pärast suurt sõda 1939-1945, võeti Põlula tellise- ja potitööstus koos allasutustega Ferdinand Kiiski käest ära ja anti Ahtme ehitusmaterjalide kombinaadile. Ferdinand Kiisk põgenes välismaale ning tema edasisest käekäigust ei ole andmeid.

Tellisetööstus sai uueks nimeks „Artell Põlula“. Sisustati nägus klubiruum. Pühapäeviti näidati seal filme ja peeti pidusid. Filmideks olid nõukogudeaegsed propagandafilmid, kuid rahvast oli saal alati täis. Töö käis laial rindel – tehti telliseid ja potte, saeti laudu ning valmistati kaste. „Artell Põlula“ kauaaegseks ja legendaarseks juhiks oli Elmar Talli. Aegamööda hakati aga ettevõtteid sulgema. Esimesena suleti villavabrik ja värvimistöökoda. 1963. aastal pandi kinni tellise- ja potitööstus. Savi hakati vedama Rakverre, kus valmistati ahjupotte. 1980. aastal suleti ka Rakveres ahjupotitööstus ning Põlula kvaliteetne savi jäi ootama uut peremeest. Tööd jätkas aga saeveski. Palgid veeti tiigi taha hunnikusse ja kui järjekord kätte jõudis, parvetati

palgid saekaatrisse. Paljude uute majade palgid on lõigatud Alumisel. Saeveski töötab Põlula-Alumisel kuni tänase päevani. (4.1., 74.-75.)

3.4. Põlula piiritustehas

Põlula mõisa piiritustehas sai valmis 1870. aastal. On säilinud sama aastaarvuga kivi viinavabriku seinas. 19. sajandi teine pool oli majandusliku arengu mõttes väga tormiline kogu Eestis, nii ka Põlulas. Raudtee ehitusega avanes virulastele Peterburi lai ja nõudlik turg. Kartulite, liha, munade ja aedviljade vedu tasus küll ära, kuid rikkaks sellega ei saanud. Mõisnikud võtsid sihikule piirituse. Nõudlus viina järele oli Peterburis suur. Toorainet piirituse jaoks oli küllalt. Nimetasid soomlased ju Virumaad „pudati“ (eesti keeles) kartuli maaks. Põlula piiritustehas oli omapärane selle poolest, et läbi vabriku voolas tiigist tulnud allikavesi. Kartulite pesemine oli sel moel nagu automatiseeritud. Reovesi voolas Kunda jõkke. Puhas piiritus pumbati tugevatesse tammevaatidesse, suleti õhukindlalt ja saadeti müüki. Kabalasse vedasid piiritust Põlula mõisa talupojad, kes ei jätnud võimalust kasutamata, puurisid oherdiga vaadile peenikese augu sisse ja võtsid vaadist sel viisil „hundijalavett“. Vabrik töötas niiviisi kuni Eesti Vabadussõjani (1918-1920). (2.1.)

Põlula mõisa piiritustehase varemed 2011.a. (2× 6.2.)

Põlula kartuliühistu asutati 1920. aastate algul, kus mõisamaad olid jaotatud. Asutajateks olid agaramad asunikud Mälton, Truuver, Vaher jt, haarates kaasa ka ümerkaudsetes külades elavaid talunikke. Toorpiiritust toodeti ainult kartulitest, mis ühistu liikmetelt kokku osteti. Tootmine toimus ainult talveperioodil. Suvel tehas seisis ja tehti remonti. Tootmisjääk, praak, müüdi kohalikele talunikele loomasöödaks. Toorpiiritus turustati Eesti puhastustehastele. Toid juhatas selleks palgatud piiritusmeister. 1940. aastal tehas riigistati. Saksa okupatsiooniga tegevusest andmed puuduvad.

Elmar Tall asus Põlula piiritustehasesse tööle 1947. aasta veebruaris varustaja-laohoidjana ja töötas kuni tehase täieliku likvideerimiseni 1952. aastal. Tehas kuulus Rakvere piiritustehaste gruppi. Raamatupidamine ja juhtkond asusid Rakveres. Tehas töötas ühes vahetuses aasta-

ringselt. Toorpiiritust toodeti nii kartulist kui ka viljast. Kartul varuti kohalikelt talunikelt ja viimasel aastal ka ühismajanditelt. Vili (segavili, kaer, rukis, mais) tuli NSV Liidust. Päevane toodang oli 600 liitrit absoluutalkoholi (96,5%), selleks kulus ca 6,0 tonni kartulit või ca 2,0 tonni vilja – vastavalt tärglase protsendile.

Tehases töötas ca 15 inimest piiritusmeistri juhendamisel. Piiritusmeistriks oli kauaaegne töötaja tehase algaastatest peale Jaan Tammist. Piiritus turustati osaliselt Tallinna ja Leningradi viinatehastele. Peamine osa toodangust läks aga Jaroslavli sünteetilise kummi tehasele. Transport toimus Kabala raudteejaama kaudu, kuhu anti tsistern. Kabalase toimetati piiritus suurte puuaamidega. Seal toimus ümberpumpamine raudteetsisterni. Algul toimetati piiritusaamid Kabalasse hobutranspordiga, kasutati selleks kohalike talupoegade abi. Viimased olid lepingu alusel vormistatud tööle ja olid muudest riiklikest kohustustest vabad. Hiljem saadi tehasele auto, siis toimus transport autoga. Viimane piiritus tuli tootmisest 1950. aasta kevadel. Siis hakkas endiste väikeste piiritustehaste likvideerimine, kuna Jaroslavli kummitehas muutis oma tehnoloogiat ja kadus vajadus piirituse järele. Toorpiirituse väljavedu tehase tsisternidest (mahutavusega ca 50 000 liitrit) ja tehase varade üleandmine kestis 1952. aasta lõpuni. (4.1., 76.-77.)

3.5. Põlula kalamajand

Poolteistsada aastat tagasi asus Alutaguse metsamassiivi lääneosas, Pandivere kõrgustiku kirdenõlval, Lavi ohvriallika lähedal mäeveerul, Põlula mõisa jahimaja. Kirde-, ida-, lõuna-suunas laiusid väheasustatud põlislaaned.

Lähiümbruses oli maastik Põhja-Eestile mitteomaselt vaheldusrikas: mäed, sood, orud, nõmmed ja isegi paar pisikest järvesilma. Ka Lavi allikas oli tol kaugel ajal veerohke, vaikesel kevadõhtutel oli allikast väljavoolava vee kohinat kuulda isegi Põlula ja Uuemõisa külades. Allikast alguse saanud Lavi oja oli vaevalt kilomeetrisele lõigule, enne Kunda jõge, ehitatud kolm vesiveskit. Neid kutsuti rahva seas ülemiseks-, keskmiseks- ja alumiseks veskiks. Säilinud kirjalikel andmeil rajati 1895. aasta paiku ülemise veskipaisu taha, selgeveelisele allika-ojale forellikasvatus. Lavi oja tõkestati siin mitme paisuga ja neis paistiikides kasvatatigi forelle. Aga võib-olla alustati forellide kasvatamist Põlula mõisas veelgi varasemal ajal, kuna Tallinna lähedal, praeguse Lilleküla äärelinna kohal asunud endistes väikestes karjamõisates kasvatati tiikides forelle juba 19. sajandi viiekümnendail aastail.

Kahjuks ei tea me kuigi palju kodumajandi algusaastate elust-olust. Teada aga on, et enne sajandivahetust Põlula mõisnik von Krause andis ülemise vesiveski koos kalatiikidega ja põllumaaga rendile mõisa metsaülemale **Jaak Paulmeistrile**.

Nüüdseks manalamees, Kaarel Toomits, kelle lapsepõlvkodu oli Põlula mõisas, rääkis ka sellest, kuidas ta posikesena sõitis hobuvõoriga, millega Paulmeister elusforelle Kabala jaama viis.

Ka nüüdsel tehnikaajastul on elusforellide kaugemale viimine seotud riskiga ja aeg-ajalt ebaõnnestubki, kuna kalad surevad enne sihtkohta jõudmist. Surevad peamiselt seetõttu, et vees väheneb või saab otsa lahustunud hapnik, ilmselt seadmed, millised vette hapnikku või õhku pihustavad, pole täielikult töökorras.

Endine mõisnike puhkepaik 2011.a. (6.2.)

Põlula kalakasvatuse tiik 2011.a. (6.1.)

Jaak Paulmeister aga sõidutas elusforellid mitte ainult Kabala jaama, vaid koguni Peterburi. Lavil pandi igale voorilise reele püsti vana tammepuust piiritusevaat, valati igasse vaati allikavesi ja mõnikümme forelli. Lisaks voorimehele oli reel puumõlaga varustatud küla-poiss, kelle ülesandeks oli siis kui forellid vaadis veepinnale ilmusid ja solistama hakkasid, vesi „vahutama“ lüüa. Selliselt rikastati vett õhuhapnikuga. Ja niimoodi suunduski hobuvoor Kabala jaama. Vaadid tõsteti ühisel jõul vagunisse. Kaasa võeti iga 4-5 vaadi kohta üks noormees, kelle ülesandeks oli pikal pealinna teekonnal oma hoolealustes vaatides forellid elus hoida. Hommikuks olid kõik forellid elusatena Peterburis. Aga ühenaelase elusforelli hind olevat olnud üks kuldrubla. See oli suur raha. Väga hea hobuse sai laadalt osta 70-80 kuldrubla eest.

Lavi tiikides söödeti forelle hobuseliha. Ümbruskonnast osteti vanu hobuseid. Purustatud hobuseliha sötkuti juurde rukkijahu, veeretati söödapallid ja asetati need tiikides olevatele laudadest alustele.

Jaak Paulmeister oli haritud ja ettevõtlik mees. Tõsi, talutööde korraldamine olevat olnud rohkem abikaasa, Rosalie, ülesanne. Aga peremees ise olnud tõeline kalakasvatuse entusiast ja seltskonnategelane. Kui vaja, ristas lapsi, viis läbi matusetalitusi, õpetas kalakasvatajaid ka teistele mõisatele. Ilmselt siis, kui mõisad likvideeriti, ostis Allika-Otsa talu endale.

Mõni aasta enne Teist maailmasõda suri Jaak. Allika-Otsa talu koos kalakasvatusega päris väimees August Evert. Ta oli varem teeninud ohvitserina Eesti Vabariigi armees. Ilmselt oli see peapõhjuseks, et ta 1944. aasta novembri algul uute võimude poolt arreteeriti, 20. aastaks sunnitööle saadeti ja kogu vara konfiskeeriti. Perekond tõsteti majast välja. Varandus, taluhooned ja maad anti rendile Narvast pärit Stepan Gulinile.

Kalakasvatus oli sõja ajal täiesti laostunud. Peale sõda olid tiigid veest tühjad, tammid lagunenud, forellid välja püütud või Kunda jõkke suundunud.

1948. aasta maikuus moodustati Allika-Otsa talust Põlula forellimajand, mis allutati Tartus paiknevale Riiklikule Kalatööstuse Trustile. Sellest aastast algabki Põlula kalamajandi, Baltimaade ainukese riikliku forellimajandi majandustegevus.

Rekonstrueeritud keskusehoone 2011.a. (6.1.)

Esimesed aastad olid ränkrasked: taastati paari tiigi tammid, püüti Kunda jõest jõeforelle sugukaladeks, remonditi elamu, ehitati vana inkubaatorihoone müüridele kontorihoone. Kolme tegevusaasta jooksul kasvatati ja realiseeriti 345 kilogrammi forelle. Arvel oli kolm korterit.

1951. aasta kevadel varuti, viljastati ja pandi inkubeerima 138 tuhat jõforelli marjatera. Samal ajal oli Lavi allika veetootlikkus 300 liitrit sekundis.

1958. aasta maikuu anti kalamajand üle venekeelse nimetusega ametkonnale, Estgosrõbvodile. Rahvas teadis seda kui ametkonda, kes tegeles kalakaitse- ja kalavarude taastootmisega. Üleandmise käigus tehti majandi tootmistevusest kokkuvõtte, millest nähtub, et 1957. aastal realiseeriti forelli juba 3283,5 kilogrammi. Olid remonditud kõik vanad forellitiigid, ehitatud väike söödaköök, kuur autole. Kortereid oli kokku viis.

Uues alluvuses ei saanud majand aastatki töötada.

1959. aasta veebruarikuus anti Põlula kalamajand üle Toila kalakonservikombinaadile. Kuna kombinaadil oli Rakveres konservitsehhi, olid korrapealt kalasööda mured lahendatud ja vajadusel saadi ka abitööjõudu suuremate tööde tegemiseks. Järgnevad aastad olid igati edukad: ehitati saun-marjavõtmiseruum, üheperekonna elamu, puhastati kalatiigid, osa tiike piirati võrkaiaga. Küllaldaselt oli saada odavat forellisööta, konserviks mittekõlbulikumad tootmisjäätmed maksid ainult 5 kopikat kilogrammi.

Ainult Lavi allikas oli tujukas. Oli märgata, et veetootlikkus pisitasa väheneb. Uuriti Sae oja ja Kunda vete kasutamise võimalusi. Lavi allika vooluhulgad olid kalakasvatuse otstarbeks ammendatud.

1964. aastal kasvatati ja realiseeriti 16,2 tonni forelle, aasta lõpuks jäi tiikidesse edasi kasvama 14,9 tonni noorforelle. Sama aasta oktoobrikuus anti majand üle metsamajanduse ja looduskaitse peavalitsuse alluvusse. Põlula kalamajand sai juriidilise isiku õigused, omaette bilansi. Laienesid õigused, võimalused, aga ka kohustused.

Väikesel töökollektiivil on möödunud pingelised aastad. Kasvatati forelle, ehitati uusi tootmisrajatisi ja elamuid. Palju ehitati põhitootmistevuse kõrvalt majanduslikul teel. Valminud on neli ühepereelamut koos majandushoonetega, kontorihoone juurdeehitus, laohooned, masinakuurid, avariijõujaam, pumbajaam, maimutiigid, ringtiigid, Sae oja kalakasvatusbasseinid, kõrgepingeliin, alajaam, maa-alused toruveejuhtmed, piirdetarad. Kapitaalremondi korras taastati kõik vanad hooned ja tootmisrajatised. Vesirajatiste süsteemi ehitamine Kunda jõe vee osaliseks juhtimiseks vanadesse forellitiikidesse.

Majandis on igal aastal pandud inkubeerima 1,5-2 miljonit marjatera. Endale üleliigseks olev mari, maimud, noorkalad müüakse asustusmaterjalina. Igal sügisel maimutiikidest väljapüütud

samasuviste noorforellide kogus on olnud kõikuv, ikka 150-500 tuhat 20-30 grammi raskust noorkala aastas. Vikerforlli noorkalu on aastakünete vältel müüdud kõikidele vabariigi ettevõtetele, keda selline toodang on huvitanud. Ka naaberpiirkondadesse on neid viidud (Läti, Leedu, Peterburg, Moskva, Pihkva jne).

Paarikümne aasta jooksul (1967-1986) püsis töötajate arv stabiilne. Pideva tööga oli kindlustatud 14-15 töötajat. Tööviljakus tõusis samal ajal üle kolme korra, kuupalgad suurenesid üle kahe korra. Aga 1990. aastal oli palgalehel ainult 11 töötajat. Et ka tulevikus järsult tõotatu suurendada, tuleb paratamatult üha väiksema arvu töötajatega toime tulla.

Turumajandusele üleminek on ka Põlula kalamajandile keeruline ja valulik. Juba praegu tõusevad järsult kalasöötade hinnad, töötajate palgad, amortisatsioonieraldised ja muud kulud. Seega suureneb mitmekordseks toodangu omahind. Peab tõusma ka müügihind.

Mujal turumajandusmaades vikerforelli kui delikatesskala müügihind on 2-3 korda suurem sea-liha hinnast. Meil esialgu nii palju maksta ei tule, kuid päris odavalt seda kala ka kasvatada pole võimalik. Seni pole elusforellide kasvatamine tulus ettevõtmine olnud. Üldrentaablus on olnud 4-8 %. 1991. aasta aprillikuust alates allub Põlula kalamajand isemajandava tootmisüksusena Rakvere Metsamajandile.

Üle neljakümne aasta on majand töötanud täissüsteemilise isemajandava riikliku forellimajandina. On olnud ebaõnnestumisi, aga rohkem ikka kordaminekuid. Pikaajaliselt ja hästi on kalakasvataja rasket ja isegi tervistkahjustavat tööd teinud kunagised tiigitöölised, nüüdsed vana-duspensionärid Alvine Armilde Mulla, Niina Sepp, vanem- ja pearaamatupidaja Virve Eder, ökonomist ja tootmisalajuhataja Elsa Peets, juhatajate-direktoritena Vaike Sirak, Loreida Põder, Heino Peets ja teised.

1995. aastal möödus teadaolevail andmeil 100 aastat ajast, mil alustati Põlulas forellide kasvatamist. (4.1., 78.-82.)

Arvestades kalavarude taastamise vajadust, asutas keskonnaministeerium 1994. aastal endise Põlula kalamajandi baasil uue riigiasutuse, Põlula kalakasvatusekeskuse. See on praegu Eestis ainus riiklik kalakasvandus (võrdluseks: Soomes on selliseid keskusi 13, Lätis 6 jne). Keskuse ülesanneteks on külmaveeliste kalade, eeskätt lõhilaste noorjarkude kasvatamine Põhja-Eesti vete kalavarude taastamiseks ja ohustatud kalaliikide populatsiooni säilitamiseks ning tugevdamiseks, nende geneetilise materjali kogumine ja hoidmine, töötamine kalakasvatusalaste teadus-uuringute õppebaasina.

Kalakasvandus rekonstrueeriti täielikult, senisel kujul on säilinud vaid mõningad nõukogudeaegsed rajatised. Aastatel 1995-1997 rekonstrueeriti täielikult haudemaja ja veevarustus-süsteem, ehitati kaks uut kalakasvuhoonet ja keskusehoone. Projektis ettenähtud kolmas kalakasvatushoone on ehitamata. Kogu kompleksi projektvõimsus, koos ehitamata kolmanda hoonega, on 100000 kaheaastast ja 50000 üheaastast noorkala. Praegu kasvatatakse sugukalade pidamiseks mõeldud hoones kaheaastaseid kalu, sugukarjade moodustamiseks on võimalused napid.

Forellimaimud enne transporti 2011.a.

Vee vahetamine 2011.a.

(2× 6.1.)

Aastatel 1997-2002 on Põhja-Eesti jõgedes asustatud üle 900000-nde ühe- ja kaheaastase lõhe noorkala ning peale selle väiksemates kogustes samasuvisse lõhe, aga ka mitmes vanuses jõeforelli ning mereforelli noorkalu. Kõigil kaheaastastel ja suuremal osal üheaastastel kaladel on märgistamise mõttes ära lõigatud rasvauim. Teised Soome lahe äärsed riigid viimastel aastatel asustatud lõhedel rasvauimi lõiganud pole ja nii saab püükidest määrata meie poolt asustatud kalade osakaalu. 500-1000 kala igasse jõkke asustatavast partiist märgistame ka seljauime alla kinnitatavate plastlipikutega (individuaalmärgised), millele on märgitud number ja muud andmed. Aastatel 1997-1999 kasutasime Lätis valmistatud rohelisi märgiseid tähe-kombinatsiooniga EST TLN MEI (Eesti Tallinn Mereinstituut) alates 2000. aastast märgistame Soomes valmistatud helehallide märgistega, millel on tähekombinatsioon EST ja number ning teisel pool luubiga loetav eestikeelne tekst täieliku tagastamisadressi ja -juhise. Märgise tagastanud kalapüüdjate vahel loosime hinnalise kalapüügivahendi (pärämootor, paat, vms), iga tagastaja saab aga vaevatasuks landi.

Kalamajandi tegevuskavas on asutamiseks valitud jõed, kus algupärane lõhepopulatsioon oli hävinud, kuid elutingimused populatsiooni taastamiseks praegu olemas. Need jõed, kus oma asurkond on veel säilinud, on jäetud nn monitooringujõgedeks ja nendes tuleb looduslikku populatsiooni tugevdada kaitsemeetmete tõhustamisega.

Uuringute andmetel on Eestis seni säilinud Kunda ja Keila jõgede lõhepopulatsioonide geneetiline kvaliteet üks parimatest Läänemeres. Selle hinnalise geneetilise materjali kaotsimineku juhuslike faktorite (äkkreostused vms) tõttu oleks korvamatu kogu Läänemere kontekstis. Seetõttu tuleb nende jõgede populatsioonide geneetiline materjal dubleerida Põlula kalakasvatuskeskuses elusa geenipangana, nii nagu seda Soomes ja Rootsis tehakse. On alustatud Kunda jõest pärineva lõhe geenipanga loomist. Töö tulemuslikkuse ja perspektiivide hindamiseks on äärmiselt vajalik avalikkuse tähelepanu ja abi, mis seisneb kalakaitsele kaasaaitamises, usaldusväärsete püügitulemuste saamises, märgistatud kalade taasleidudest teatamises, aga ka asustatud noorkalade vabastamises nende sattumisel püünistesse.

Suureks probleemiks on kujunenud inimeste, sealhulgas ka mõne ametniku vähene keskkonnamärgisus ning lüngad seadusandluses, mistõttu mõned meie lõhejõed on hiljaaegu saanud kannatada hoolimatu inimtegevuse tagajärjel. Siin tuleks nimetada paisude rajamise ja eksploateerimisega tekkinud olukordi (näiteks ulatuslik muda ja peene liiva allalaskmine elektrijaama

paisust Kunda jõel 2002.a. septembris), aga ka ebaseaduslikku kallaste lõhkumist ning raiet jõekallastel (näiteks Selja jõe suudmeala suureulatuslik kahjustamine 2002.a. oktoobris). Sellised juhtumid võivad töö tulemusi oluliselt vähendada. (4.1., 84.-86.)

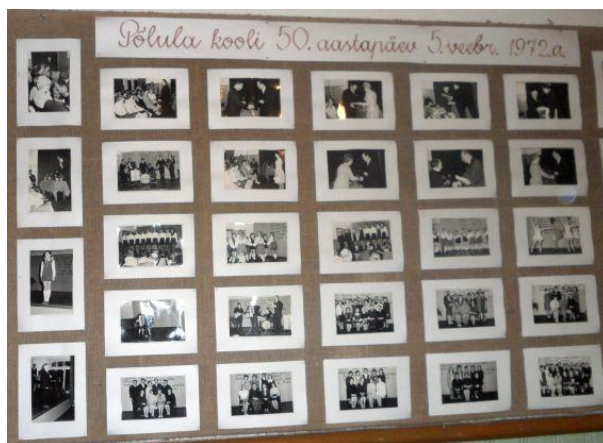
3.6. Põlula kool

Põlula küla on üks vanimaid Virumaal. 2011. aastal möödus 770 aastat Põlula küla (Pollula, Pol) mainimisest Liivimaa kroonikas. Hariduselu alguse osas on aga palju ebaselgust.

1787/88 õa kindralkuberner Brownele esitatud aruande põhjal töötasid Rägavere mail Mõdriku, Põlula (asutatud 1787) ja Miila koolid. On teada, et Põlula kooli peeti igal aastal erinevas majas. Mõnel aastal õpetaja puudumise tõttu kool seisis, seega on koolilugu Põlulas üsna segane ja uurimata.

Täie kindlusega saab aga öelda, et praeguse kooli eelkäija oli 1. veebruaril 1922. aastal Põlula aednikumajas avatud kaheklassiline algkool. Eesti riik oli just tekkinud. Uuemõisa, Ulvi ja Põlula mõisniku maad olid asunikele jagatud. Kutsuti kokku haridus-, maanaiste- ja põllumeeste seltsid; rakendati tööle laulukoorid, näiteringid; ehitati rahvamaja, spordiplats suvise ujulaga jne. Loomulikult ei jäänud asunike vaateväljast kõrvale ka uue kooli asutamine. Eestvedajateks said asunikud Juhan Truuver ja Jüri Tossmann.

Esimene koolipäev sai teoks 1. veebruaril 1922. aastal. See päev ongi võetud aastapäeva tähistamiseks. Aednikumaja oli vana ja lagunenenud ning mõne aasta pärast selgus, et niisuguses hoones kooli pidada ei saa. Rägavere vallavalitsus otsustas Põlulasse uue koolimaja ehitada. Ehitust alustati 20. aprillil 1929. aastal ja lõpetati 7. septembril 1930. aastal. Maja avamisele tuli väga palju rahvast. Kooli kroonikasse on kirjutatud, et rohke rahva kogunemine näitas, et päeva võis pidada Põlula küla suurpäevaks.

Põlula kooli 50. aastapäev

Kooli 70. aastapäev

(2× 6.1.)

Kool oli 6-klassiline ja õpilaste arv tõusis üle saja. Koolijuhatajaks sai hiljem Virumaal tuntuks saanud August Eiber. Tema matemaatikatunde mäletavad veel praegugi paljud tema õpilased.

Suure sõja elas koolipere üle ilma kaotusteta. 1944. aastal muutus kool 7-klassiliseks. Jälle tekkis terav vajadus uute ruumide järele. Pilk jäi peatuma mõisahoonel koolimaja läheduses.

Põlula praegune kool ja endine mõisahooned;
renoveeritud osa tagantvaates 2011.a. (6.2.)

Kroonikasse on kirjutatud, et mõisahooned oli täiesti lagunenu, laed sisse langenud, põrandad mädanenud. Lõpuks sai seegi hoone elamis- ja töökõlblikuks.

Aegade jooksul on Põlula kooli lõpetanud üle 800 õpilase ja õpetajatena on töötanud 127 pedagoogi. Aastate jooksul on Põlula kooli õpilased hästi esinenud nii piirkondlikel kui ka vabariiklikel aineolümpiaadidel. Parimatest parimad olid Inge Lippasaar ja Annika Mäekivi geograafias – vabariiklikul konkursil 2. koht, juhendaja

õpetaja Miia Rämmar; saksa keeles Maarika Ratsov, Janne Valliveere, Merit Bobrõsev ja Tiina Noormägi, juhendaja õppealajuhataja Meelike Abroi; matemaatikas Valmar Järg, juhendaja õpetaja Leela Sihvart; ajaloos Külli Järg, juhendaja Ilmar Järg.

Tulemuslik on olnud klassiväline töö. Põlula kooli rahvatantsijad on osa võtnud enamikest koolinoorte tantsupidudest. Õpetaja Agnes Prillopi 1980.a. segarühm oli vabariigi parim. Lauluõpetajad Ilse Sepper, Maret Jaago ja Merje Kallip on edukalt juhendanud laste- ja poiste-koore ning osa võtnud paljudest laulupidudest.

Häid tulemusi murdmaasuusatamises on Põlula kooli õpilased saavutanud treener Madis Rohi juhendamisel. Oma vanuseklassis on läbi aegade vabariigi meistriks tulnud Tiia Pikker ja Risto Sooväli. Vabariigis hõbemedalile on tulnud Signe Olu, Piia Pikker, Janar Valliveere ja Rain Sooväli. Kunagise Tallinna oblasti meistrid olid Algi Senka, Oskar Loorents, Eha Kereme.

Põlula kooli elus kujunes pöördeliseks 1991. aasta. Vallavanem Rein Sinitamme eestvedamisel hakati projekteerima uut koolihoonet. Maarja Nummerti poolt projekteeritud koolihoonest oleks võinud kujuneda „Põhjamaade pärl“, kuid jäi raha puudusel teostamata. Rägavere vallavalitsus otsustas renoveerida Põlula mõisahooned. Selleks kulus viis pikka ja väga pingerohkete aastat. Ilma keskerakonna abita (Edgar Savisaar, Arvo Jaakson) ning riigikogu rahaldusega polekski lõpuni jõutud. (4.1., 88.-89.)

3.7. Põlula kultusepaigad

Ohvriallikas

Inimesed on iidsetest aegadest uskunud maa sügavusest välja pressiva puhta, selge ning jääkülma vee tervendavasse mõjusse. See sisendas austust ja oli salapäraga seotud. Seetõttu omistatigi allika veele imettegevaid võimeid ja selle andjale, ilmselt üleloomuliku võimega olevusele, tuli meelepärane olla. Et veetulv ei katkeks ja tema tervendav mõju ei kaoks, tuli veeandjale ohverdada. Kõige sagedamini toodi allika juurde mõnele kivile sööki-jooki või seoti

allikaäärsele puule värvilisi linte. Suure häda korral või tänutäheks abi eest visati allikasse ka münte ja hõbedat.

Suurte maaparandusobjektide rajamisega kadus väga palju allikaid. Praegu on neid veel võimalik leida kaugemal uudismaaobjektidest ning aladel, kus metsakuivendust tehtud pole.

Üldise põhjaveetaseme alanemise tõttu on needki enamasti veevaesed või annavad vett ainult kevadel ja sügisel. Mõnikord ei ole enam nähtavaid veeväljavoole kohti, kuid allikalise ala iseloomulikuks tunnuseks on mättaline, vesine, iseloomuliku rohttaimestikuga kaetud reljeef, kus sageli esineb kive, tüüpilisi samblaid ja veetaimi, mis viitavad vee pidevale olemasolule. Pinnaseks on enamasti sõmer liiv ja klibu. Sellised alad omavad peale kultuuriväärtuse ka suurt loodusväärtust. Need on vääriselupaigad – alad, kus inimtegevus pole pikka aega elu seganud ja seetõttu võivad seal olla elupaiga leidnud haruldased taime-, seene- ja vetikaliigid. Allikate kaitsetsoon peaks olema vähemalt 50 meetrit. (4.3., 37.-38.)

Sae-Põlula tee ääres, 40 m ida pool teed, voolab mäenõlvast välja maaliline Lavi ohvriallikas.

Lavi ohvriallikas 2011.a. (6.2.)

Lavi allikas (kohalikus kõnepruugis varematel aegadel ka Paulmeistri allikas, viimasel ajal tuntud ka kui Põlula allikas) on alati suhteliselt veerikas, pole ka kõige kuivemal ajal ära kuivanud. Ja vesi on seal alati ühtlase temperatuuriga -6,3 °C.

Rahvatraditsioon omistab Lavi allika veele ravitoime ja nimelt pidavat see vesi ravima silmahaigusi. Seega on ta nn silmaallikas, milliseid leidub Eesti maal päris arvukalt.

Lavi allikatest alguse saav Lavi oja voolab Kunda jõkke. Selle lühikese oja peal on töötanud kolm vesiveskit –

ülemine, keskmine ja alumine (vanasti öeldi – ülemise ehk pealmise, keskmise ja alumise). (2.1.)

Ohvrikivi

Mitte alati ei olnud kultuse- ja ohvrikivi ümbritsetud hiiega. Ohvrikivi on kõige ürgsem, maailmas laialt tuntud altar. Enamasti on need kivid ühe või mitme laia õõnestatud lohuga. Eestis on registreeritud umbes 400 kivi, mis pärimuste järgi on seotud ohverdamisega või omavad maagilist tervendavat jõudu. Paljud kivid on aga hoopis ilma lohuta. Peale ohvrikivide on arvele võetud umbes 1300 nn väikeselohulist kivi, millel on kümmekond, harva isegi mitusada väikest lohku läbimõõduga 5-10 cm. Lohud paiknevad nii kivi pealispinnal kui ka külgedel.

Need kivid ei ole pärimuste järgi seotud oheverdamistega, järelikult on nad nii muistsed, et rahva mälu pole neid säilitanud kultuseobjektina. Taolised kivid on enam levinud Põhja-Eestis ja Saaremaal, kuid neid esineb ka Läänemaal ja mujalgi. Nende otstarve pole siiani selge, kuid usutatavasti kasutati neid esiajal, eriti kivikirstkalmete perioodil surnutekultuses või viljakusmaagias. Tasuks tähelepanelikult otsida kodukandis maaparandusest puutumata paikades suuremaid kive – selliste paljulohuliste kultusekivide leidmine võib viidata lähedalasuvale maa-alusele matmispaigale või eelajaloolisele asulakohale. (4.3., 42.)

Lavi ohvriallika lähedal künkal on kultuskivi. (2.1.)

Lavi ohvrikivi 2011.a.
Kõneleb Ilmar Järg, kes oli giidiks meie kooli õppekäigul Põlulasse ja Ulvi (6.2.)

Ohvrimänd

Hiis oli ühtaegu nii „kes“ kui „mis“, temas nähti väge ja võimu, mis asus kuskil piiratud maal. Sõna „hiis“ esineb laialdaselt kohanimesedes – Hiiepõld, Hiiesoo, Hiiealuse heinamaa, Hiievälja kuusik, Hiiepank, Hiietalu jne. On hiisi, kus on ka kalmed ja hiisi, kus pole kunagi kalmeid olnud.

Lavi ohvrimänd 2011.a. (6.2.)

Hiide minek ei toimunud kunagi ilmaasjata, see oli suhtlemine mõjuvõimsa paigaga. Hiieusk oli enam levinud just Lääne-Eestis. Enamasti olid hiiepuudeks tammed ja männid, kuid nendeks võisid olla ka teised puuliigid. Hiie juurde kuulusid tavaliselt hiiekivi ja hiieallikad. Hiis oli suure võimega hingestatud paik. Mitmel pool arvati, et hiiepuude vigastamisel või raiumisel juhtub raiujaga õnnetus. (4.3., 58.)

Kultusekivist veidi edasi Põlula poole kasvab ohvrimänd. Viimast kutsutakse Põlula pühamänniks ja ta ümbermõõt on enam

kui 4 meetrit. Kõik need kultusepaigad on seotud legendidega ja kuuluvad riikliku kaitse alla. (2.1.)

4. ULVI

4.1. Ulvi mõisa ajaloost

Kunda jõgi ja vana silla jäänused 2011.a. (6.2.)

või 19. sajandi algul. 1880-81 rekonstrueeriti hoone arhitekt Friedrich Modi projekti järgi historisistlikuks, millega ta parempoolsesse otsa lisati kahekorruseline juurdeehitus. Juurdeehitust kroonib kõrge lahtise rõduga torn, mis on neorenessanss-stiilile kohaselt kujundatud kaaravadega, nii nagu juurdeehituse aknadki.

Ulvi mõisa kõrvalhooned on enamasti maakividest ja ehitatud 19. sajandi lõpul. Park on vabakujuline, all orus suur paistiik. (5.4.)

Põhjaliku renoveerimise läbinud Ulvi mõisahoonet soojendab maaküte, mille tarvis on tiigi ja mõisa vahele paigaldatud 2800 meetrit torusid. Tiigiäärne nõlv on allikaid täis ja see on maakütte seisuks kohalt soodne.

Ulvi mõis 2011.a. (6.2.)

Uuenduskuuri läbinud mõisa esimesel korrusel on avar raamatukoguosa, kus on nii lugemissaal, arvutinurk, juhataja kabinet kui rohkelt ruumi raamaturiilitele. Ulvi raamatukogu töötas vanasti mõisas, vahepeal aga lasteaias ning kahes korteris, nüüd tuleb see mõisa tagasi.

Järgmine mõisasüda, mille külje alt Kunda jõgi läbi voolab, on Ulvi.

Esimesed teated Ulvi mõisast (saksa k Oehrten) pärinevad 1489. aastast. 18. sajandil kuulus mõis Clapier de Cologne aadliperekonnale. Alates 1803. aastast oli mõis von Winklerite valduses. Mõisa viimane omanik oli Alexander von Winkler, kellele kuulus mõisasüda koos väikese maatükiga kuni 1939. aastani.

Mõisa peahoone on ehitatud kahes järgus. Pikk ühekorruseline kivehitus püstitati mõisa arvata-
vasti 18.-19. sajandi vahetusel

Lisaks raamatukogule mahuvad esimesele korrusele ka köök, mitu ruumi nii noorte kui ka ringitegevuse tarvis, nõupidamisruum ning suur saal.

Remonti tegema hakates öeldi, et ärge seda saali ära lõhkuge, see on nii ilus, laudadega üle lõõdud, siis nüüd on tulemus veelgi parem.

Nimelt on saali seinas korktapeet, mis summutab hästi kaja, ning maas on tammeparkett. Saalil on korralik valgustus ning tuleb ka väga hea helitehnika. Tulevikus uuendatakse veel tiikide poole jääv lai trepp, kuhu viib saalist uks.

Mõisa teisel korrusel on väike, tulevikus kaminaga saal, mida hakatakse ka välja rentima. Samale korrusele tuleb jõusaal ning ruum, kus saab harjutada kätt lauatenнисes või piljardis. Kui enne oli poolteist WC-d maja peale, siis nüüd on neid igal korrusel mitu.

Ettevalmistused Ulvi mõisa renoveerimiseks algasid 2007. aastal raha taotlemisega. Esimese korraga seda KOIT-kavast ei saadud, küll aga järgmisel korral. Paraku jäi summa samaks, mis oli eeltaotluses, kuid vahepeal olid ehitusvaldkonnas hinnad tõusnud. Seetõttu ei olnud võimalik ka maja täielikult renoveerida, nii et mõned ruumid, fassaad ning haljastus jäävad pooleteiseks aastaks ootele.

Projekt on tehtud terve maja peale. Kui tulevikus ehitusega jätkata, on projekt kehtiv ning seda on torustiku paigaldamisel ka arvesse võetud. Otsitakse aktiivselt uusi rahastamisvõimalusi, et maja lõplikult projektikohaselt valmis saada. Näiteks maja välisfassaad, mis on nõukogude ajast saati punane olnud, on ette nähtud värvida beežikaks. (3.1.)

Ajaloolise jaotuse järgi Virumaale Viru-Nigula kihelkonda kuulunud mõis jääb kaasajal Lääne-Virumaale Rägavere valla territooriumile.

4.2. Ulvi mõisa inimestest

18. sajandil kuulus Ulvi mõis **Harpe**'dele.

Esimene Ulvi Harpe (kes tuli siia arvatavasti Prantsusmaalt) – Otto Wilhelm (1676-1739) abiellus väga tuntud kroonikakirjutaja, Viru-Jakobi pastori Christian Kelchi tütre Euphrosine Elisabethiga. Nende pojad olid Tallinnas kõrgete kohtade peal, üks oli bürgermeister, teine Toomkiriku ülempastor.

Aastast 1803 (või 1802) kuni 1939 kuulus Ulvi mõis **Winkler**'itele.

Winklerid oli hästi tuntud balti-saksa suguvõsa, kuhu kuulus arvukalt haritlasi (ja loomeinimesi). Kõige enam oli nende seas kirikuõpetajaid. Ka Rakvere pastori Abraham Nicolaus von Winkler (aastail 1791-1835) ja Constantin Winkler (aastail 1836-1854), Tallinna Toomkiriku ülempastori poeg. Omakorda Constantini poeg Heinrich Johann oli Rakvere kreiskooli inspektor. Winklerite seas oli ka arste ja teadlasi.

Botaanik Konstantin Georg Aleksander Winkler (1848-1900) oli Tartu Botaanikaiaia ase-direktor ja elu lõpuaastail Peterburis keiserlike botaanikaedade ülembotaanik, õuenõunik. Tema nimi on omistatud paljudele taimedele. Elas 1899-1900 Rakveres ja suri siin.

Carl Winkler oli maalikunstnik.

Viimase Ulvi mõisniku Aleksander von Winkleri tütar Maria Magdalena Limberg (abielus a-st 1920 Paul Limbergiga) oli siinmail sage külaline.

Ulvi küla taluperest on pärit klaasikunstnik ja muusik (mängis ansamblis Peoleo) **Eino Mäelt** (sündinud 1940). Ta sünnikodu, Mäeveeru talu, asub kohe küla alguses, teine talu. Vanemad olid põllupidajad. Alghariduse omandas Põlula 7-kl. Koolis 1955. Tema ajal olid kooli direktoriks Eiber ja siis Gebruk, Eino klassijuhjatakse oli kogu aeg sümpaatne ja hakkaja Agnes Prillop (Eino Mäelti sõnul Aki), kehalise kasvatususe õpetaja ja hilisem tuntud „tantsumemm“.

Kunstihariduse omandas Eino Mäelt Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis 1968.

Eino Mäelt on töötanud 35 aastat klaasipuhujana ja kunstnikuna tehases Tarbeklaas, a-st 1993 vabakunstnik. Kahtlemata on Eino Mäelt üks kõige tuntumaid ja omanäolisemaid klaasikunstnikke Eestis.

Ühest Ulvi mõisa mailt pärit mehest kirjutab näitleja ja lavastaja Lembit Anton oma uurimuses, et see mees oli tema vanaisa **Madis Anton**. Madise veel pärisorjana sündinud isa olnud erksa loomuga talumees, kes raskete olude ja kitsaste võimaluste kiuste suutis võimaldada oma pojal saada juba 19. sajandi teisel poolel kõrgharidus. Ja nimelt, poeg Madis õppinud õigusteadust (ei tea, kus) ja töötanud seejärel mõnda aega Liivimaal kohtunikuna. Ta mõistnud kuut keelt, nende seas peale kohalike (eesti, vene, saksa) veel läti, taani ja ladina keel. Kogunud jõukust, tuli Madis kodumaile tagasi ja ostis siin Ulvi mõisa ühe karjamõisa. Ulvil oli kaks karjamõisa – Aarla ja Rihula.

Pole teada, kumma neist Madis Anton omandas. Siin pidanud ta korralikku piimakarja, ehitanud meierei ning turustanud oma piima ja koort peamiselt Peterburis. Kaup läks teele Kabala jaamast. Nii teeninud Madis oma jõukusele lisa. Siis hakanud mõisnikud (müüja järglased) oma karjamõisa tagasi nõudma. Et kõik oli seaduslik ja eestlasest omanik jurist, jäi õigus Madisele. Vaid suure kahjutasu ja kõrge hinna eest müünud Madis nüüd oma karjamõisa mõisnikele tagasi. Ise hakanud ärimeheks, tegelnud härjapeaseemnete kokkuostuga Riist ja müügiga taludele. Lõpuks ostis Madis Anton endale talu Rakvere lähedal Laanemõisas.

Pärast Ulvit kulub õige mitu kilomeetrit, enne kui jõgi taas uut jõudu juurde saab.

Järgmised allikad leiduvad Rahklas... Need on juba põhja pool Tallinn-Narva raudteed. Siin, raudteest kuni Kohalani voolab jõgi sügavas ja kitsas ürgorus.

Ulvi asub allikaterohkel Kunda jõel, tegeldi siingi kalakasvatusega.

Ulvis oli kolm kalatiiki – esimene kohe häärberi ees paisjärvel, teine kilomeetri jagu Ulvi teeristist Kabala poole. See oli Külmaveski. Ja kolmas samas üle jõe, niisiis jõe lõunakaldal Külmaveski vastas nn Sigalähte allikatel.

Kohalik rahvas mäletas veel hiljaaegu, et forelle toidetud Ulvis kuivanud hobuselihaga ja kutsutud sööma kellukest helistades.

Ulvi kalakasvatamiseks oli eestlane **Jakob Malva** ehk rahva suus tuntud kui „Potas“, kes olnud vähese jutuga ja vaid vahel harva veidi pobisenud, ent samal ajal ülimalt töökas ja ettevõtlik mees. Ta ei kasvatanud kalu üksnes mõisale, vaid rajas ka endale forellikasvanduse. Selleks kaevati kalatiigid Nõmmise koolimaja vastas olnud veerikkale allikale, kuhu tõi asustusematerjali Külma veskilt. Malva kalatiik oli ca 2 ha suur, kulges jõega paralleelselt ja oli sellega ühenduses. Visa tööga sai Malva häid tulemusi ja tõi tsaariaja lõpul näituselt ära isegi kuldauraha.

Jakob Malvat peetakse esimeseks eesti soost kalakasvatamiseks.

Tänapäevaks on Nõmmise allikad kuivanud ja Malva kalatiigid kadunud. (1.1.1.)

4.3. Ulvi mõisa ettevõtted

Kui igal pool mujal on mõisatele tulu toovate ettevõtete nimekirjas ikka ka kõrtsid, siis Ulvi mõisa kõik kõrtsid olid suletud juba aastakümneid enne monopoli kehtestamist 1900.

Mõisasüdames oli meierei, kust saadeti Peterburisse igal aastal (1913.a. andmed) 110000 toopi (1 toop ≈ 1,23 liitrit) piima. Veel olid mõisas aurujõul töötavad saeveski ja viinavabrik. Telliselõov andis 150000 tellist aastas. Vee jõul töötavaid jahuveskeid oli kaks, üks mõisas ja teine Külma veskil.

Auru jõul töötav lauaveski (saeveski) oli üsnagi suur ja moodne.

1925.a. kuulus lauavabrik (saeveski ja sindlilõikus) firmale Andevei ja pojad.

On teada ka, mis tõugu karja Ulvi mõis pidas. 1913. aastal oli laudas olnud 75 lüpsilehma, olid kas hollandi punast või friisi tõugu. Kasvatati muidugi ka sigu, lambaid ja kodulinde.

Ulvi endine meierei 2011.a. (6.2.)

Koolis käisid Ulvi mõisa piirkonna lapsed peamiselt Nõmmisel, kus kool tegutses juba alates 1841. aastast. (1.1.1.)

KOKKUVÕTE

Oma kodu-uurimistööd „Kunda jõeäärsed Rägavere valla maa-alal“ kirjutades sain teada, et Rägavere valda läbiva Kunda jõe piirkonna kultuuripärandi varamu on mitmekesine. Kui me väärtustame teadmist meie eellaste tegemistest, säilitame seeläbi ka iseenda järjepidevust ja sidet selle maaga. Kultuuripärandi tutvumise ja teada saamise tähtsus seisneb just selle sideme väärtustamises. Kultuuripärandi põhiline tundemärk – seotus inimtegevusega – avaldus uuritud paikades. Kõik ehitised on loodud inimtöö tulemusena, töödeldes looduslikke materjale ja luues uusi materiaalseid väärtusi (näiteks tellise- ja potitööstus, tõrvaahi). Samas olid pühad allikad, kivid ja puud looduslikul kujul olemas enne, kui inimene nad oma uskumuse või pärimusega hingestas.

Kultuuripärand omab olulist tähendust rahva identiteedi seisukohalt. Igal üksikul objektil on oma tähendus. Maantee, raudtee ja jõgi on väga laia ringi inimeste jaoks, kuna see võimaldab kogukondadevahelist läbikäimist. Koolimaja aga tervele külarahvale.

Aeg teeb oma töö ja looduse meelevaldas olevad inimtegevuse märgid hävivad ajapikku. Nende tundmaõppimine aitab hoida oma maa ja rahva looduslähedast ja elutervet ühtekuuluvust.

Töös olevad kirjeldused paikadest on just seetõttu väga tänuväärne materjal, et toob esile põlvkonnamälus olevad Sae, Põlula ja Ulviga seotud lood. Kultuur kestab mäletamise kaudu.

KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOETELU

1. Kirjalikud allikad

1.1. Käsikirjad

- 1.1.1. Kirss, Odette. Kirjalikud mälestused. 2006. Säilitatud Roela Lasteaed-Põhikoolis.
- 1.1.2. Soidla, Merle. Kirjalikud mälestused. 2012. Säilitatud Roela Lasteaed-Põhikoolis.
- 1.1.3. Talli, Marion. Kirjalikud mälestused. 2012. Säilitatud Roela Lasteaed-Põhikoolis.

2. Suulised andmed

- 2.1. Järg, Ilmar (sünd. 1938.a.) Pensionär, elukoht Rakvere.
- 2.2. Minin, Leo (sünd. 1920.a.) Pensionär, elukoht Sae küla, Rägavere vald, Lääne-Virumaa.
- 2.3. Soidla, Merle (sünd. 1965.a.) elukoht Sae küla, Rägavere vald Lääne-Virumaa.

3. Perioodilised väljaanded

- 3.1. Kuljus, K. Ulvi mõis uueneb seestpoolt // Virumaa Teataja. 2011.a. 22. detsember.

4. Kirjandus

- 4.1. Järg, I. Põlula küla enne ja nüüd. 2007. Lk. 14-17, 39, 74-89.
- 4.2. Järg, I. Põlula kooli eellugu. Jõhvi: Trükis, 2010. Lk. 10-11.
- 4.3. Tarang, L. Väike pärandkultuuri käsiraamat. Trt: Eesti Loodusfoto, 2007. Lk.

5. Internet

- 5.1. Kunda jõe kaart Rägavere valla maa-alal. Veebruar 2012 aadressil kaart.otsing.delfi.ee (<http://kaart.otsing.delfi.ee/>) (07.02.2012)
- 5.2. Põlula mõis. Jaanuar 2012 aadressil www.mois.ee/viru/polula.shtml (11.01.2012)
- 5.3. Rägavere vald. Jaanuar 2012 aadressil www.ragaverevv.ee/?go=yld_andmed (11.01.2012)
- 5.4. Ulvi mõis. Nov 2011 aadressil www.mois.ee/viru/ulvi.shtml (28.11.2011)

6. Fotod

- 6.1. Kormik, Juhan tööd. Säilitatud Roela põhikoolis.
- 6.2. Kormik, Jüri tööd. Säilitatud Roela põhikoolis.